

Otome de la Sierras
Medical Book.
Mary Smith

Rá 'Befi y+ 'Yəthı

Otomí de la Sierra

Publicado por el
Instituto Lingüístico de Verano
en coordinación con la
Secretaría de Educación Pública
a través de la
Dirección General de Educación Extraescolar
en el Medio Indígena
México, D.F.
1973

INDICE

I. Yá mbədi yəm hma nanguə yə 'yəthi	
A. Hague in ja dim pəh yə 'yəthi	1
B. 'Bə'a di 'dajə ran ə	1
II. 'Bə'a nam bən'ə 'da yəm hma	
A. Vocabulario	2
B. 'Dahma 'dan'yo 'bəpə dí un yə 'yəthi	5
III. Yəm feque	
A. Hyu 'dahma 'dan'yo 'bəpə dí un yəm feque	6
B. 'Bəpə dí un ram feque nguə intramuscular	7
C. Hapə dí m fec'a n'da nguə intramuscular	10
IV. 'Bəpə dá fə'a ran ə i həmp'a n'da	
A. Yə hməpya	10
B. Ra termómetro	12
V. 'Bə'a ga jafə ra hyənni	
A. Ga jafə ra termómetro	13
B. Ga pəhmbə rá ji nə rá xəhyə	13a.
C. Ga ənhdə yən t'ənni	13a.
D. Gam bəmhə 'bə'a ní gəhə həmbi	13a.
E. Ga unhdə ra 'yəthi rán theui a	13a.
VI. 'Da yə 'yəthi	
A. Antibióticos	14
B. Yə sulfas	19
C. Antisépticos nə desinfectantes.....	20
D. Mi'da yə 'yəthi	24
VII. Yə gəhə	
A. Yə thehe	25
B. Yá gəhə yə t'əhni	33

INDICE

C.	Ra ɤfo ne ra ɤmbɤi	39
D.	Yɤ mbasɤ	43
E.	Yɤ amiba	46
F.	Ram bɤni ne ra ɤmbɤni	47
G.	Ra ɤhyo	49
H.	Ra tifo ne ra tifoidea	51
I.	Ra huɤqui	54
J.	Ran ɤ nangue nɪn ts'ɤ'bi n'da	57
K.	Ra ɤgu, ne ra sendä, ne ra ɤre, ne ra ts'afi ..	59
L.	'Bɤ xɤn ɤ yɤ xisu	60
M.	Yɤ se't'i, ne yɤn ɤnbi, ne yɤn zɔ	63
N.	Ra sac'ɤyɤ	66
O.	Ran gɤt'a fo'yo	67
P.	Yɤ sɤsi ne yɤ thi	68
Q.	Mi'da yɤ gɤhɤ	69
VIII. Yɤn ts'ihɤ		
A.	Yɤ vitaminas	73
B.	Yɤ minerales	77
C.	Carbohidratos, proteínas, ne grasas	79

Nu ra 'yęthi i ja rá ts'edi, ne sä dí yani xan gu yę gęhe 'dahma 'dan'yo 'be dí pąhmbę nda'a yán sähę yęn ę. Pe xę ndaxqui a ra 'yęthi, nde'be dan xähmbę xan ho 'be dın nde ga ęthę rá 'be fi a ra 'yęthi. Nguetho nu'be hin dí pąhmbę 'be'a ga jafę, ne'a sä dí du yę ję'i a ra 'yęthi.

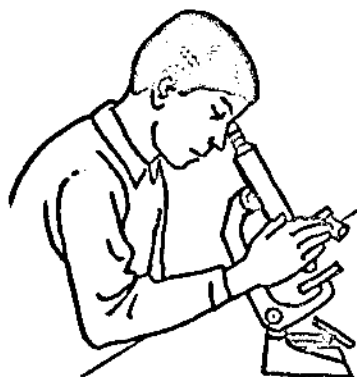
1. Ne jatho 'be ga pąhmbę ga nehmbę yę t'ohni, janangue'a ga pąhmbę 'be'a ní 'yęthi ga unhdę n'da.
2. Ne jatho ga ęmhbe xan ho hangu ra 'yęthi da zi n'da ra ję'i.
3. Ne jatho ga xihmbę to'o da zi 'bepe dí zi.
4. Ne hin ga un ra 'yęthi n'da ra ję'i 'be hingui pędi ha dın ja be dın zi.

A). Hągue in ia dim pęh wę 'yęthi.

1. Nu'ę 'da yę 'yęthi ní zä hapę xan 'doni ní ngęc'yęi n'da.
2. Nu'ę 'da dí mbo ní ji n'da ne dí zac ní ję'i n'da.
3. Nu'ę 'da da hyo yę zu'uę i o be ja rá xęfo n'da.
4. Nu'ę 'da da hyo mi'da yę zu'uę ne yę mboxjua i o be ja mi'da yę xęqui ní ję'i n'da.

B). 'Be'a di 'daję ran ę.

1. 'Da yę t'ęzu'uę ne 'da yę mboxjua.
Yę mbase 'dahma 'dan'yo be ní nequi. Nu'ę 'da yę mbase xę ndoho, di nequi xan ho ngue ma dähę. I 'bepe mbo ní xęfo n'da ra ję'i, ne i t'ęmbi yę parásitos intestinales.
Yę bacteria o güe yę microbios ne yę virus ngue

i o ní ja'i n'da, ne 'dahma 'dan'yo be ní nequi, pe xinga n'da da zä ga nuha u nguetho emme zicue. Hinda hon'be ga hetha nanguie n'da ra aparato din ndoc ya zu'uq, t'embi microscopio, di nequi 'be. Ne nu'be 'da ya virus xinda gue'be di nequi. Ne 'dahma 'dan'yo ya gexhe di uni. Pe hinga gätho ya bacteria di un ya gexhe, xan ho u 'da u.

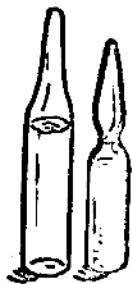
2. Gue'be 'da ya xequi ma ja'ihä n'dan'yo be nam pefi.

3. Gue'be di 'beh nin ts'ihme n'da, gue'be hinga gätho di siha a i hon ma ja'ihä 'be din sihshä, gue'a nan hyenhdä 'be n'dandj a.

4. Pe nu'a rá 'befi ra badi hin di 'daja yan u.

II. 'Be'a nam ben'be 'da yan hma

A). Vocabulario.

ampolleta - nde da ma ra t'uxito xa mba i po ra 'yethi ogue ra dehe, ne da thecpa rá 'yaga ra xito.

antibiótico - 'da ya 'yethi an t'ot'e 'da ya bacteria o 'da ya mboxjue, ngue da zä da hyo mi'da ya microbios o ya bacteria ngue di un ya gexhe.

antihelmíntico - 'da ya 'yethi da zä da hyo ya mbase

calmante - 'da ya 'yethi ngue di 'berpa nan 'doni hapu xan u n'da, pe hingan ya'a dim pefi, ne hin di hoc'a ra gexhe i hembä n'da.

cápsulas - nde da ma xna ya bözna a rán ja, ja'be

yoxsqui i ja ngue din zørpe, ja'bu n'datho. Ne xam me bu maxots'e, ne polvo cu bu mbo o xna ya zi t'ua nunnadulce. Nu'bu bi ts'i ya ya cápsulas, hin da mba nso'ts'i, nguetho guepu ja rá xqfo n'da da mbant'a rán jo'mi ne da 'yerba ran ho ra 'yqthi. centímetro cúbico o c.c. o cm³ o ml. - n'da ra t'eni ní t'en ya 'yqthi, i eni hangu i po.

comprimidos, tabletas o pastillas - nde da ma xan zant'i a rán ja, ne xam pidi ts'ua, ne hin'ya rán jo'mi. Ja 'da da du't'i, ne i ja 'da da hyafi.

concentrado - bi mba ma'uecpe ts'ua ra dehe min 'youi ne man'da ts'edi buya.

crema ne unguento ne pomada ne bálsamo - ngue i o ya tubo, da jox ní xifani n'da, xna ra ntca.

cucharada - ra t'eni ngue ra dant'a'ts'i.

extracto - 'da ya 'yqthi bi mba njequi bu hapu mi ja 'bu mi mba ma hoqui.

frasco
ámpula

fecha de caducidad o fecha de expiracion - nde da ma ngue bi du'mi bi 'beh rá ts'edi ra 'yqthi 'bu xi thoh ra pa im ma.

fórmula - im ma 'be'a gätho ní 'yqthi in 'youi n'da ra 'yqthi, ne hangu rá ts'edi i pa'ts'i n'da ngu n'da.

ginecológico - 'da ya 'yqthi di hoqui hapu i nex ya 'ueré.

gotas - nde da ma, ra dehe i tagui, nguetho ya tagui tho da thoni.

grado - gue'a rá t'eni hangu nám pa ra pa i ja rá ja'i, ngue im man ra xito t'ambi ra termómetro.

grageas - nde da ma, xəm 'benni a rán ja, ne i ja rán
 jo'mi ngue xəm me ne xən u. Pe nu rán jo'mi hinga
 gue ra 'yɛthɨ a. Ne i ja yə grageas da duthoho hin
 da hyafi, pe i ja 'da ngue da hyafi, ngue i ɛna
 grageas masticables.

gramo o g. o gm. - gue'a ra t'eni i eni hangu nan hyə.

jarabe - nde da ma, ra dehe xən u i ts'i.

jeringas desechables - nde da ma, da mba ma bant'i
 n'dihi, hinga nya'a pan thoni ra jeringa.

loción ogue linimento - nde da ma, ra dehe din jap ra
 dati, da mba nthapi bə ní xifani n'da.

miligramo o mg. - man'da ra t'eni i eni hangu nan hyə,
 pe i cohi.

óvulo ogue tabletas vaginales ogue supositorios vagina-
 les - da jár bə hapə i nex yə 'uere.

pediátrico - ra 'yɛthɨ da zi yə 'uere ne yə t'ut'ahni.

perlas - ne guexta'a ɛmbi yə cápsulas ɛ 'da xəm 'bänts'i,
 ngue i po ra 'yɛthɨ hing ra polvo, ne him ma zote o
 ja'bə t'ɛmbi yə perlas ɛ. Nu'bə bi ts'i, hin da
 yafi, janangue'a hin da bən ra 'yɛthɨ bə ja ní nde
 n'da o ní foho n'da, da duthoho n'da ne ja guepə ja
 rá xɛfo n'da da mbant'a rám 'bant'i ne da 'yət' ran
 ho.

porciento o % - im ma hangu nan gu ra 'yɛthɨ in 'youi
 100 gramo a ra 'yɛthɨ 'bə ya mauants'i ran dega o
 ra dehe o 'bə'a dí hoc'a ra 'yɛthɨ. Tengu ra Ungüen-
 to de Sulfatiazol al 5%, nde da ma ngue nu'bə

100 gramo nan hya a ra unguento, pe hont'i 5 gramo nan hya a ra polvo ra Sulfatiazol mauants'i, ne 95 gramo ran dega thoho in 'youi ngue dí hoc'a ra 'yethi.

solución ingerible - nde da ma, n'da ra dehe i ts'i.

solución inyectable - nde da ma, ya ma uants'i ra dehe a ra polvo, ngue dí fec'a n'da.

solvente - nde da ma, ra dehe da thaspa ra polvo dí fec'a n'da.

supositorios - nde da ma, man'da xa ndoho xinda gue'u ya cápsulas, ne da jár bə ní 'yu'bi n'da ('bə ra supositorio rectal), ogue da jár bə hapə i nex ya 'uere ('bə ra supositorio vaginal ogue óvulo).

suspensión - n'da ra polvo mauants'i ra dehe. Pe da mba ma huq't'i ra xito 'bə da thoni, nguetho da hyot'a ra polvo.

tira - n'da ra sœcuq hapə i cuat'i xan gu ya 'yethi.

unidades o u. o u.i. - ra t'eni 'da ya 'yethi.

vacuna - n'da ran feque ngue dí jap ya t'ehni ngue ya hin da za'a n'da ran ə, tengu ra c'athehe.

vía de administración - nde da ma ngue hapə da jap'a ra 'yethi, nguetho 'dahma 'dan'yo hapə dí t'un ra 'yethi n'da.

B). 'Dahma 'dan'yo 'bepə dí un ra 'yethi

Ne nubə ja rá sœcuq ra 'yethi, guepə im ma Vía de Administración, in 'youi n'da ran hma nangue ə im mangua, ngue im ma hapə dí t'un ra 'yethi n'da:

1. Uso externo o local - nam bəni hin da zi ʉ, din coxtho hapʉ xən 'doni rá ngəc'yəi n'da, uague da dəpθhohə tengʉ ʉ dí yən yə se't'i nə yə ngoni nə yə 'ya.
2. Oral - nde da ma ngue i ts'i, ngue dí zi ran t'ä'ts'i gue'bə ra dehe a ra 'yɛθɨ, uague da gār pʉ ra 'yaga dí du't'a ra dehe gue'bə ra pastilla o ra tableta a ra 'yɛθɨ. Nə nu'bə ra dehe a ra 'yɛθɨ ngue nɨn t'un ran t'ä'ts'i, i jatho di uant'a ra xito xən ho 'bə hin ní unni.
3. Por recto - da jərba bə ja rá 'yoxji n'da, gue'bə hingui sə dí zi rá nde. O gue'ʉ t'ɛmbi yə supositorios, ngue gue'ʉ an ts'änni da jərba bə ja rá 'yoxji n'da.
4. Vaginal - gue'ʉ 'da yə 'yɛθɨ t'ɛmbi supositorios vaginales o tabletas vaginales da cārpa hapʉ i nex yə 'uere n'da ra xisu.
5. Oftálmica - da sirba rá də n'da.
6. Ótica - da sirba rá m bongu n'da.
7. Solución inyectable - ɛna ram feque pə i ts'i.

III. Yə mfeque

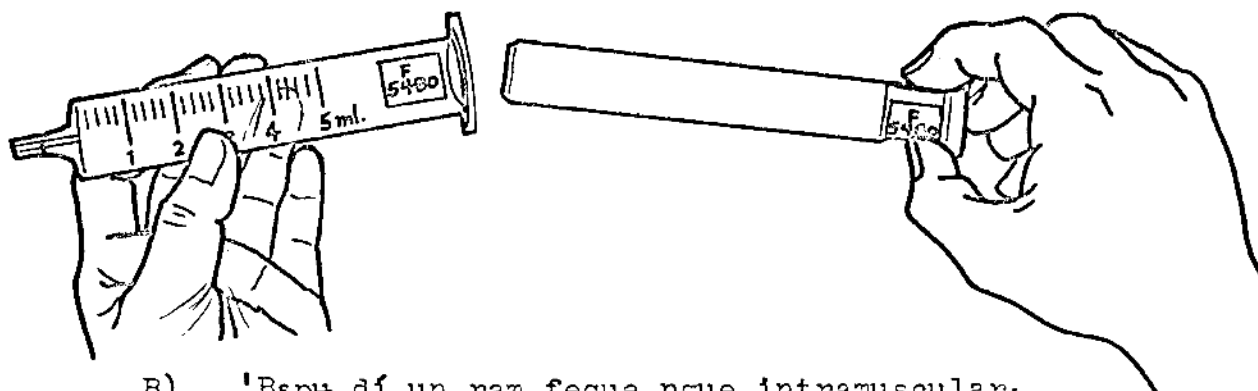
A). Hyu 'dahma 'dan'yo 'bepʉ dí un yəm feque.

Nə nu'pʉ ram feque a ra 'yɛθɨ, nə nu bə hapʉ im ma Vía de Administración, da ma 'bepʉ dí m feque, nguetho i ja hyu 'dahma 'dan'yo 'bepʉ dí m fec'a n'da:

1. SC o Subcutánea - da gəspatho rá xifani n'da a.
2. IM o Intramuscular - da foxpʉ mbo rá ngə n'da a.
3. IV o Intravenosa - di cə't' ní 'yujɨ n'da a

Janangue'a i jatho 'be da nu rá t'ohni i cuar bæ rá huada sœcuq ra 'yęthi ngue 'bœpæ dím fec'a, uague subcutánea uague intramuscular uague intravenosa. Ne nu ran xádi ja ua, hœnt'æ yam feque ngue intramuscular dan xähmbæ. Nu ram feque ja'ba æmbi parenteral.

Nu ra xito ngue dím fec'a n'da t'æmbi ra jeringa. I ja yoxequi. Nu'a n'da, ra émbolo a, i pam fospi a man'da ngue i t'æmbi ra cilindro.

B). 'Bœpæ dí un ram feque ngue intramuscular:

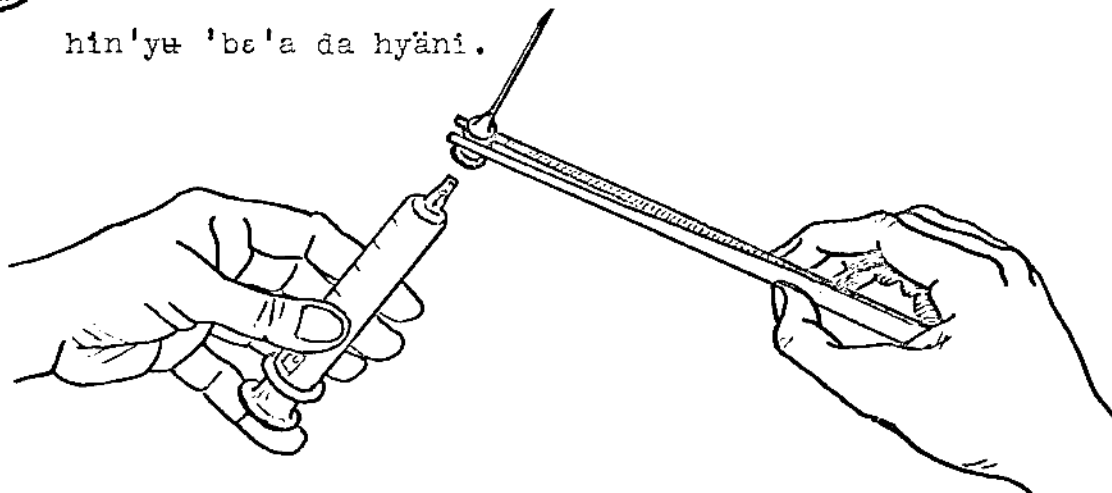
1. Ne nu'ba mbæni di un ram feque n'da, i jatho 'be da mba m'berpi æ yæ bacteria ngue i 'bæi hœnbæ go hapæ, ne hin dím nuhæ æ, ngue æmme zicæ, pæ gue æ di un yæ gęhę. Janangue'a m'bat'o da thœ'ts'e xæn ho æ yæ xito guepæ da mbo ra 'yęthi, t'æmbi ra jeringa, ne yæ 'yofani 'darbæ da thœ'ts'e. Da gomp' ra jeringa a ra dehe, ne 'dat'a minuto bæ dí hyœ'ts'e. -Ra 'ye dí hyœ'ts'e ne hinga gue'æ yæ mbœthe ní bœzahäi nguetho dím dæ yá xito ra jeringa. Pæ nu'ba hin'yæ ra 'ye, dami uqants'i ts'æ ra vinagre a ra

dehe ngue ra mbethe ne xtán ho baya.

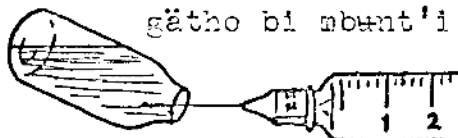
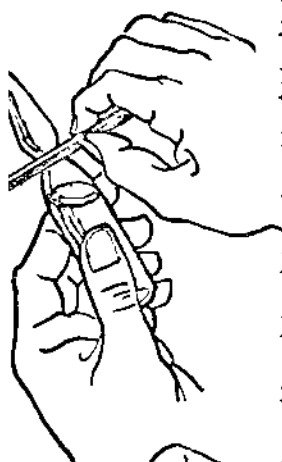
-Nu'ba gá jua'a gá hye'ts'e, gui fá'a ra dehe. Ne nuya xan ho ya ya jeringa ne ya 'yofani, ngue ya bi thop yé bacteria 'ba mi the'ts'e. Nuya gui jamansu ngue hin te di ts'onbi, ne hont'a ya pinzas ngue xí o ra alcohol dí fant'a ra jeringa ne ra 'yofani.

2. Gan xé'ye con ra xabu. Ne gui si't'a n'da xéqui ra deti ra alcohol. Gui hya'a ra jeringa ne ra 'yofani. Nu'a ra jeringa hén ba hin da dēt ra 'yēthi guim bendbi 'ba gá forpi. Ne gui jamansu ra 'yofani, hin'ye 'be'a da hyäni.

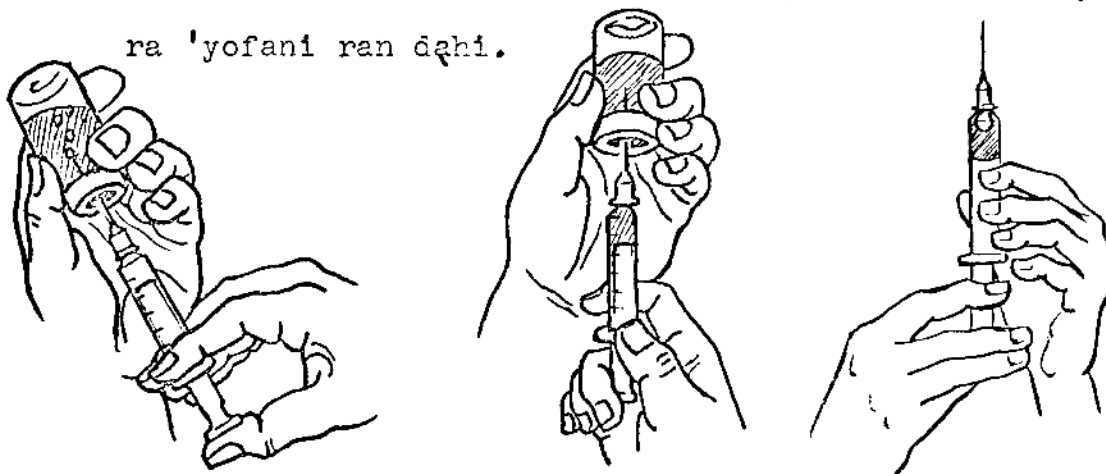

3. Nu'ba ra polvo a ra 'yēthi i o ra t'axito ngue ra frasco ámpula, i jatho 'ba gá uanspa ra dehe. Nu ra t'axito i po ra dehe i t'ēmbi ra ampolleta. Mbudi tho gui hyspa rá 'yaga ra ampolleta con ra t'athagui. Ne gui jaspá ra dehe i po, ngue ra jeringa ní gēspi. Ne gui xi't' ra dehe ra frasco ámpula baya. Huq't'i xan ho ngue dí mbunt'i gátho ra polvo. Nu'ba hinga gátho bi mbunt'i xan ho, da gátho ba ja ra 'yofani.

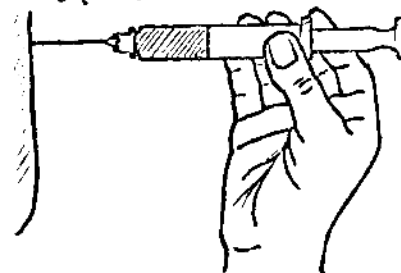
-Pe nu'bu ya ra dehe a ra 'yęthi i po ra frasco
 mpula, hingui jatho gui uanspa man'da ra dehe. O
 nu'bu ra 'yęthi a ra dehe i po n'da ra ampolleta,
 hin te ma polvo gui uanspi.

4. Nu'a ra deti ma si't'i zi ts'a ra alcohol, gui
 thucpa rn jui ra t'axito. Ne nu'bu hingui nde da
 bon ra 'yęthi 'bu gui na gui jqui, gui carba ran
 dhi ra t'axito baya, con ra jeringa d carbi, tengu
 nan gu ra 'yęthi gui na gui jets'i, nguba nan gu
 ran dhi gui carbi. Da gump' ra 'yęthi ra jeringa
 baya. Nu'bu ya i po ra 'yęthi ra jeringa, gui
 'uecpa ran dhi in 'youi, ngue dm 'bi xan ho ra
 jeringa, ne jox'i ts'a ra bolo ngue d bx r y
 ra 'yofani ran dhi.

5. Gui snni xan ho hapu gui na gui feque, dami nu
 xan ho ya pote. Ne guexta'a ra deti ma si't'i ra
 alcohol d thucpa r xifani ra j'i hapu gui na gui
 feque. Da z gui fec'a ra j'i baya, ne da uęntho
 ra jeringa 'bu g feque, hin hapu d duni.

-Nu'bu ra 'uere o nu'bu mme i boca ra j'i, dami

mit'i ts'ɛ rán gø din nuns' pɛ gui feque.

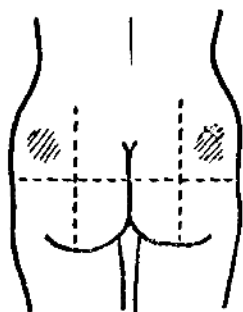
-Nɛ nu'bu ya gá fospa rán gø ra ja'i, gui jux'i zi ts'ɛ ra émbolo i ja mbo ra jeringa, gui nu 'bu pan 'youi ts'ɛ ra ji a ra 'yɛthɪ o hin'na. Nɛ nu'bu pan 'youi, gui c'o'ts'a ra 'yofani, gui pãrba bu gui fo'ts'i, nguetho gán thsui n'da ra 'yuji. Pɛ nu'bu hin te má ji gá nu, him bin thsui ra 'yuji, nɛ da zã jante tho gui jot'a ra 'yɛthɪ buya.

-Nɛ gui thucpa ra alcohol hapɛ gá fecpa buya. Nu'bu i pøn ra ji 'bu gá feque, to'mi nts'edi con ra ðati, cõt'a minuto gdí to'mi ngue dín hɛ a ra ji.

6. Xarpa ra 'yɛthɪ yɛ jeringa nɛ yɛ 'yofani, nɛ hɔ'ts'e mahøn'a.

C). Hapɛ dí m fec'a n'da, ngue intramuscular.

I ja yoho hapɛ da z'a dí mba ma japi yam feque intramuscular, nu bu ngäts'i rá hyo rá 'yoxji n'da, nɛpɛ ja ní guyani n'da. Pɛ man'da xøn ho bu ngäts'i rá 'yoxji n'da.

IV. 'Bɛpɛ dá fɛ'a ran ɛ i hɛmp'a n'da

A). Yɛ hɛmpɛya.

Da zã ga pãmbu 'be'a nín ɛ in 'youi n'da ra ja'i 'bu

ga pãhmbã 'be'a i sä o 'be'a i ja rá ja'i, t'ẽmbi síntomas. Da zã ga änhdã 'bã ra wya ogue hapã i ja ran ã rá ja'i, ogue i ndeni, ogue i ja yã sãsi, o gue'bu im bõni o ra ãbõni, o gue'bu di sodi. Ogue da zã ga pãhmbã 'bã i ja ra pa o gue'bu ti'a sãh rá corazón, o gue'bu tih rá xshya, o gue'bu di 'beh ra ji.

Da zã ga pãhmbã ngue 'da yã hmãpya i 'bãi, t'ẽmbi señales vitales: Ra temperatura a n'da, ra pulso a man'da, na ra respiración a man'da.

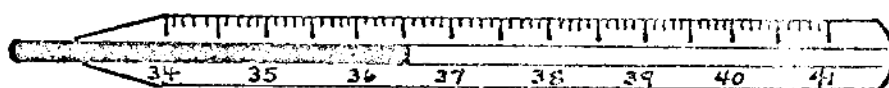
1. Temperatura - nde da ma hangu nan gu ra pa in 'youi rá ja'i n'da. Ga jafã ra t'eni t'ẽmbi ra termómetro bã ja rá caxcu, janangue ga pãhmbã hangu ra temperatura in 'youi. Nu'bã hingui ã, i ja ra temperatura 36 grado ogue 37 grado. Nu'bã xãn ã, da tho'a 37 grado a ra número da man ra termómetro.

2. Pulso - nde da ma, hangu yã nidi i sãh ní corazón n'da ngue n'da minuto. Ga thãhmbã bã ja rá ndũmbã'ye n'da, ga pehmbã ham'mi nidi da zã'a rá 'yujl ngue n'da minuto. Nu'bã hingui ã, i ja ra pulso ngue gue'a 62 da zãn'a 88. Nu'bã xãn ã, da tho'a 88 nidi da zãgui ngue n'da minuto.

3. Respiraciones - nde da ma, ham'mi nidi di xshya n'da ngue n'da minuto. Da t'ãcpa 'bã dá 'berpa rá xshya, hin da bãdi. Nu'bã hingui ã, nu 18 o 20 din xshya n'da minuto. Nu'bã xãn ã, da tho'a 20 nidi di xshya n'da minuto.

B). Ra t'eni hangu ra pa in 'youi rá ja'i n'da,
t'ɛmbi ra termómetro

Nu'a ra dehe i po bu mbo ra t'eni, i t'ɛmbi ra mercurio.
 Nu'bu man'da man'da i ja ra pa ra hyɛnni, gue'a ná ndex
 ra mercurio. Ne i ja ya 'bede hangu ra pa i ja ra pa
 ra hyɛnni, ngue hapu din säya ra mercurio.

-Din jabu da t'o't'i hangu ra pa i ja ra pa ra hyɛnni:

35.0°	36.0°	37.0°	38.0°	39.0°	40.0°
35.1°	36.1°	37.1°	38.1°	39.1°	40.1°
35.2°	36.2°	37.2°	38.2°	39.2°	40.2°
35.3°	36.3°	37.3°	38.3°	39.3°	40.3°
35.4°	36.4°	37.4°	38.4°	39.4°	40.4°
35.5°	36.5°	37.5°	38.5°	39.5°	40.5°
35.6°	36.6°	37.6°	38.6°	39.6°	40.6°
35.7°	36.7°	37.7°	38.7°	39.7°	40.7°
35.8°	36.8°	37.8°	38.8°	39.8°	40.8°
35.9°	36.9°	37.9°	38.9°	39.9°	40.9°

-Nu'bu din säya ra mercurio bu 36.5 grado, ga pahmbu
 ngue hin'ya rá pa ra ja'i, ogue 37 grado. Pe nu'bu da
 ndexpu ja ra 38.5 grado, i ja ts'u ra pa, pe hin e ngu.

Nu'be da ndexpe ja ra 40 grado, xu ngu ts'u ra pa i ja 'be.
-Jatho ga pambahu hangu ra pa i ja ra pa ra hyenni, janangue

1. ga pambahu 'be majuani i ja ra pa o hin'na,
2. ne nu'be di pambahu i ja ra pa, da za ga pambahu
'be'a ni 'yethi ran theui a,
3. ne da za ga pambahu 'be bi cani ts'u o hin'na, o
gue'be man'da bi ts'eh ra pa, 'be ga thoqui ga jafu
ra termometro.

V. 'Be'a ga jafu n'da ra hyenni

A). Ga jafu ra termómetro, ga pambahu hangu ra pa in
'youi.

1. Nu'be guin nde gui padi hangu nan gu ra pa,
m'bet'o gui hya ra termómetro bu ja ran t'o, huq't'i
di gai asta gue'be bi zot'e 35 grado ogue da tho'i
ts'u ra xatha ngue 35°.
2. Fomba bu ja ra caxcu a ra hyenni, pe hon bu ran
ya ra termómetro, ne da ts'i'ni nts'edi, ne gui soppa
cut'a minuto.
3. Ne juqui guin nu hapa bi zen'a ra mercurio.
4. 'Yo't'i hangu nan gu ra pa i ja a ra hyenni.
5. Gui pe't' ra termómetro con ra deti di zi't' ra
alcohol. Nu'be ga pe't'e, gui carba ran t'o ngue
hin din xeni.

-Nu ra pa hinga n'da ra ghega, pague i xifu ngue
xen u ma ja'ihu. Nu'be i jafu ra pa ga pambahu ngue
eme ts'edi dim papp mbo ma ngohu ma jihu ngue in
nde di 'uec'a ran u i ja ma ja'ihu.

B). Ga pehmbu ha'mi nidi da zä'a rá 'yuji ngue n'da minuto. Ga thähmbu bu ja rá ndumba'ye. Ne ga o't'i. Ne ga pehmbu ham'mi nidi di xehya n'da minuto. Ne ga o't'i.

C. Ga änhdu yan t'änni 'be'a i sä ra hyenni.

Ga änhdu 'bu i ja ran duse uague i hehe, uague xun u rá t'ya o gue hamp ra mböni o gue ra ufo thoho, uague bin se't'i ne bi 'ya, ogue i ja ya s,asi o gue ya thı, uague xun u rá gu, uague xun u rá 'yaga uague hönt'a rá ya xun u.

-Ne jatho ga änhdu 'bu thocpa thoho i ja ra pa, uague n'da ora i hamp ra pa ne i thıts'i, uague jap ran duse ne m'bejua i ja ra pa. Ne ga änhdu 'bu bin de o hönt 'bu nxui, nguetho i ja xun ngu ya gghę ngue di 'daju ra pa.

-Ne nu'bu hamp ra ufo ne ra umbui, ga xihabu da 'yurcahu nda'a ní xequi i sä ran u.

D. Ne nubuya gam bembu nda'a ní gghę di japi da zä a i sä a ra hyenni, janangu'e'a ga pahmbu 'be'a i hambi.

E. Ga unhdu ra 'yethı rán theui a ra gghę hambi, ne ga unhdu ya 'yethı ní dıx ra pa, ngue ya cafiaspirina ne ya mejoral.

-Ne nu'a ra hyenni da zä din hi ngue ma pa'mi ra dehe, ne da dıx i ts'u ra pa, ogue ra alcohol da gospa rá ja'i, pegue di jamansu ngue hingui di seh rá ja'i.

-Ne i jatho da zi xun ngu ra dehe 'bu ja ra pa n'da, ne hin da 'ye'ts' rán ts'ihme 'bu da zä din sihme.

VI. 'Da yə 'yəthi

A). Antibióticos.

- Nde da ma 'da yə 'yəthi ngue i ts'i ogue díw fec'a n'da ngue i ho yə bacterias. Ne nu'ə yə bacterias, 'da yə t'əzu'uə ngue hingui sá gan nuhə ngue di un yə gəhə ne ra 'ya. 'Dahma 'dan'yo yə bacterias i 'bəi, nu'ə 'da, yə estreptococos, nu'ə mi'da, yə estafilococos, ne yə neumococos ə 'da, ne diptococos ə 'da, ne i 'buh mi'da.
- Ne 'dahma 'dan'yo yə gəhə di un yə bacterias. Ne i 'buh mi'da yə bacterias mbo ma ja'ihə gue hin di un yə gəhə. Pe nu gətho yə 'ya ne yə mbo di nequi nangue yə bacterias.
- Nu'ə yə antibióticos ga hombə, ngue'a ra penicilina, ne ra estreptomycin, ne ra cloranfénicol, ne ra terranicina, ne ra tetraciclina.
1. Ra Penicilina. N'da ra doctor bi bədi bi hoc na ra penicilina a ra jəya 1929. Guehna n'da ra antibiótico gue ní t'ət'e n'da ram boxjua. Pe ja gue'bə ra jəya 1945 bi dəm' yə ja'i da hyon na ra penicilina. Gue'bə ne guehya bi yəni xan gu yə ja'i gue to'o nde xtán du. Janangue'a ga pəhmbə, 'bə hin xtín ja ra penicilina, xan gu xtán du yə ja'i.
- Guehna n'da ra 'yəthi dí yən ra dutiə ne ra 'ya, ra fəngu, ne mi'da yə gəhə, nguetho i ho yə bacterias gue di un ya yə gəhə.
- 'Dahma 'dan'yo yə penicilina i ja:

a.) Penicilina G Sódica Cristalina o Penicilina Potásica, 'bexque dim pafi, pe 'bexque di 'bah rá ts'edi mbo ní ja'i n'da, ne goho ora xe din t'un mahon'a man'da ram feque, ne hin da ndoni 'ba hont'a n'dandj n'dapa.

b.) Penicilina procaína, zi njante ba dim pafi, janangue'a n'dandj n'dapa din t'unni. Da zé din t'unni yondj n'dapa 'ba nts'edi xan e n'da. Ja'ba mauñts'i ra Procaína a ra Penicilina G Sódica t'ambi Penicilina G Procaína. Janangue'a nu'a ra Penicilina G in 'youi 'bexque i tu'mi dim pafi, ne nu'a ra Penicilina Procaína in 'youi di thoqui dim pafi nya'a ts'e ya ora mbo ní ja'i n'da, ja gue'ba bi gua'a n'dapa. Pe 'bex dim feque mahon'a man yopa. Nu'ba da daspa n'dapa, hin gui thoqui gui un ra penicilina, pe gui un ra Tetraciclina o ra Sulfadiazina.

c.) Benzetacil LA 120, an yopa o cut'a pa ba dán t'unni.

-Nu ra penicilina n'da ra polvo i ca ba ja ra t'exito, i jatno da mba ma uñts'i xan ho a rá dehe, ñgue hin da ga ba mbo ra 'yofani. Nu'ba ra procaína o gue ra bencetazil a ra penicilina, xan me e, janangue'a xtán ndoho ra 'yofani ñgue da thoni, ñgue ra número 22. Nu'ba ya mauñts'i ra dehe ra 'yethj, hont'a n'da semana tho da thoni. Ne da 'bas' pe xan xa. Nu'ba ya bi tho'a n'da semana, nu'ba him bin theque, da mba ma pent'i.

-Nu'ba hyundj xquí jafu ra penicilina, ne xingui ts'e bi

ndoni, dami jafɛ man'da ra 'yɛthɪ.

-Nu ra daja'i 'bɛ din t'un ra penicilina, 800,000 u. ngue n'damfeque din t'un 'bɛ nts'edi xɛn ɛ.

Pɛ nu'bɛ hingan ts'edi xɛn ɛ,..... 400,000 u. din t'unni.

Nu ra t'ɛhni nu'bɛ n'da jeya i pɛ'ts'i,

nɛ sɔn'a 'dɛ'mayo jeya i pɛ'ts'i,..... 400,000 u. din t'unni 'bɛ nts'edi xɛn ɛ.

Pɛ nu'bɛ hingan ts'edi xɛn ɛ,..... 200,000 u.

Nu yɛ 'uɛre 'bɛ hingan pɛ'ts'a n'da

jeya,----- 200,000 u. din t'unni.

-Dami nuhɛ bɛ im man yɛ gɛhɛ ngue 'bɛpɛ din t'un ra penicilina.

-Pɛ nu'ɛ 'da yɛ jɛ'i hinguɪ sɛ din t'un ra penicilina, nguetho hinguɪ nde yɛ jɛ'i. Nu'bɛ bin t'un ra penicilina ɛ 'da, 'bɛxɔue di dɛ'mi cɛ rɛ yɛ, nɛ da 'yaguɪ, nɛ i tih rɛ xɛhyɛ, nɛ tih ra ji bɛ mbo yɛ 'yujɪ. 'Dahmantho dami un man'da ram fegue ngue ra Cloro-Trimetɔn, ogue ra Benadryl, nɛ man'da mahɔn'a 'bɛ bi thoh mi yo ora. Nɛ hin jam'bɛ din t'un ra penicilina mahɔn'a. Nu'bɛ xɛn ɛ mahɔn'a, n'dan'yo n'da ra 'yɛthɪ din t'unni.

Ja'bɛ da bɔx yɛ ngonɪ gɛ rɛ jɛ'i n'da 'bɛ bin t'un'na n'da ram feque ra penicilina. Pɛgue 'bɛx guɪ un man'da ram feque ra Benadryl ogue yɛ cɛpsulas ngue ra Benadryl.

2. Ra Estreptomycin. 'Nɛhna ra antibiɔtico a ra estreptomycin. Nɛ nɛ yohɔ gue bi bɛdi bi 'yɔt' yɛ

ja'i. Ne ní t'et'e 'da yá micróbios gue i 'bapá ja ra hái. 'Ne di 'berbi 'da yá bacterias gue hingui sä di 'berba ra penicilina, gue'u 'da yá bacterias di un ra gşhş ra tuberculosis, ne ra gşhş ra disentería, nu'a ra umbani.

-Ne da zä da thaspa ra penicilina a ra estreptomicina gue di yan a ra 'ya, ne ra dutiyá gue t'şmbi ra pulmonía o ra bronquitis, o ra gripa. Nu ra estreptomicina di yan ya yá gşhş nguetho i ho yá bacterias ngue di uni.

-Yoho 'dahna 'dan'yo yá estreptomicina.

a.) Ra Estreptomicina thoho.

b.) Ra Dihidroestreptomicina.

Da zä da uşnsa u yoho, ngue made gramo n'da ngu n'da din t'un ra dşja'i. Nu'u 'da yá 'yşthş ya ma uşnts'i ya yoho. Nu'a made gramo, nguehna ra hşşpya 0.5 gm. ngue i ja bş rá xi ra 'yşthş. Nu'bş n'da gramo ra polvo i o n'da ra t'uxito, nguehna ra hşşpya, 1 gm., da zä gui uşnsa 1 o 2 cc. ra dehe. Nu'bş 5 gramo ra polvo i o n'da ra t'uxito, da zä gui uşnsa 5 o 10 cc. ra dehe.

3. Ra Cloranfénicol o ra Cloromicetina. 'Nehna ra Cloranfenicol a ra antibiótico. Nehna ní t'et'e 'da yá microbios gue i 'bapá ja ra hái.

-Nuna ra Cloranfenicol sä gui tai ngue yá cápsulas (gue'u şna yá bşzna ngue i ts'i), o sä gui tai ngue ra dehe şmbi ra suspensión o gue ra palmitato, o sä gui tai ngue yá mfeque.

-Ne nuna ra Cloranfénicol di hoc'a ra g̃h̃g̃ ɣ̃mbi fiebre tifoidea ne mi'da ya g̃h̃g̃ t'ɣ̃mbi Salmonela, ne'a ra fiebre de malta ne'a ra tifo, ne ra c'at̃hehe, ne ra mb̃oni 'b̃a nts'edi ra pa in 'youi. Pe 'be gá s̃äpi gui un mi'da ya 'ỹɣ̃th̃i, ne nu'b̃a hingui nd̃oni, gui un na ra Cloranfénicol. Nguetho mbe x̃an nd̃ax̃qui ts'ɤ, ngue da z̃ä di ts'onba ní jí n'da.

4. Ra Terramicina ne ra Tetraciclina. Nehna ra terramicina ne ra tetraciclina ya antibiótico ɤ. Ní t'ot'e 'da ya microbios ngue i 'b̃ap̃a ja ra häi. Mbe 'da'angu ɤ yoho. Sä gui t̃äi ngue ya cápsulas ne sä gui t̃äi ngue ya mfeque. Ne nu ra terramicina ne ra tetraciclina di hoc ra g̃h̃g̃ gue'b̃a in nden rá 'ỹɣ̃ga 'b̃a bi d̃än yá d̃ä, ne'a ra g̃h̃g̃ ngue ra d̃at̃iỹa, ne'b̃a dim pi ts'ɤ ngue n'youi ya jí o gue x̃an huixni ne hingui sä dim pits'ɤ, o nu'b̃a mí ɣ̃na xt̃ín t'un ra Penicilina pe nu'b̃a hingui numanho rá j̃a'i ra hỹɣ̃nni ra penicilina, da z̃ä din t'un ra tetraciclina o ra terramicina.

-Man'da x̃am hmadi ra tetraciclina ne ra terramicina xinda gue ra penicilina, ne ja'b̃a di un ram b̃oni n'da.

-Nu ra d̃aj̃a'i 'b̃a din t'unni n'da si, goho nidi n'da pa, an 'dato ora d̃än zi, ne c̃ut'a pa din t'unni. Ne hinga 'dat'a ra ora din sih̃e da zi ya ya 'ỹɣ̃th̃i.

-Nu'b̃a bin t'un ra tetraciclina o ra terramicina n'da ne bi gohi ngue x̃an ɤ rá foho ogue im b̃oni, da zi ra Eio-Levure, o nu'b̃a hingui nd̃oni, da zi ya grageas ngue Micostatin. Nu'b̃a n'da ra x̃isu bin t'un ya ya 'ỹɣ̃th̃i ne

bi gohi ngue xən xəhi ne pən ra mbo bə i nex pə yə
'uere, da jap yə Violeta Genciana ogue yə tabletas va-
ginales Micostatin.

B). Yə 'yəthi ngue yə Sulfas.

- 'Dahma 'dan'yo yə 'yəthi ngue yə sulfa. Nu n'da ra
sulfonilamida, ne ra sulfatiazol, ne ra sulfadiazina, ne
ra sulfamerozina, ne ra sulfaguanidina, ne ra sulfasuxidina,
ne ra sulfasoxazol. Da zə gui tāmhbə ngue yə comprimidos
ə 'da ne ra dehe ə 'da.
- Ne nu yə sulfas hing yə antibiótico ə, ngue hingui sã da
hyo yə bacterias pague i sām thoho, hinguidi japi din
xəndi.
- Nu ra sulfanilamida, rá mbədi ra sulfa bi ză bi hoqui, gue
ra jaya 1937, ne bi ză bi hoc'i ts'ə 'da yə gəhə gue di
un yə bacterias, pə hin ə pa nthoni ya nguetho di ənba nĩ
jə'i n'da 'bə xtán gu da zi.
- Ne nu ra sulfatiazol bi ză bi hoqui, ngue ra jaya 1940.
Nuna ra sulfatiazol, man'da xən ho xinda gue'a ra sulfani-
lamida, pə guehə di ənba nĩ jə'i n'da 'bə xtán gu da zi,
janangue hin ə i pa nthoni ya.
- Ne nu 'bə da zi ya yə sulfa n'da ra jə'i, xən gu ra dehe da
zi.

1. Ra Sulfadiazina. Man'da mahyoni xinda gue mi'da yə
sulfa, ne man'da hin di ənba n'da. Nuna ra sulfadia-
zina di yən yə gəhə gue di yən a ra penicilina. Ne
nu 'bə da zi na, jatho xən gu ra dehe da zi.

-Nu ra dɛjɛ'i 'bɛ da zi ra sulfadiazina, 4 'yɛthɪ 'bɛ rɛ mbɛdi da zi, nɛ mi 2 'yɛthɪ 'bɛ mi 'dato ora, goho nidi n'da pa.

Nu 'bɛ ts'edi xɛn ɛ, 4 'yɛthɪ 'bɛ rɛ mbɛdi, mi 2 'yɛthɪ 'bɛ mi goho ora, 'dato nidi n'da pa, nɛ cɛt'a pa dɛn zi.

Nu 'bɛ ja ra mbo rɛn ts'ɛ'bi, 2 'bɛ rɛ mbɛdi, man'da tho 'bɛ mi 'dato ora, goho nidi n'da pa.

2. Gantrisin. Nu ra gantrisin, ra sulfisoxazol a. Di hoc ra gɛhɛ gue 'bɛ xɛn ɛ rɛ xutha n'da nɛ xɛn huixni 'bɛ xɛn pits'ɛ, nɛ pɛn yɛ mbo 'bɛ xɛn pits'ɛ. I ja mi'da yɛ gɛhɛ gue di hoc ra gantrisin.

C). Antisépticos nɛ Desinfectantes.

-Nu yɛ antiséptico i ho yɛ bacterias gue i ɛt' ra 'ya maxɔts'e na jɛ'ihɛ. Da zɛ da mba majapi yɛ sɛsi nɛ yɛ sɛ't'i, ogue da ducpa nɛ xifani n'da ngue xtɛn ho bɛ dim feque. Xɛn gu 'dahma 'dan'yo yɛ 'yɛthɪ i t'ɛmbi yɛ antisépticos.

-Nu 'ɛ yɛ desinfectantes i ho yɛ bacteria bɛ n'danni, nɛ hinga guepɛ ja na jɛ'ihɛ dim pɛfi.

-Nu ɛ 'da yɛ antisépticos, ra alcohol, nɛ ra yoɔo, nɛ ra agua oxigenada, nɛ ra merciolate, nɛ ra ácido bórico, nɛ ra clonazone, nɛ ra violeta genciana.

-Nu yɛ desinfectantes da zɛ di hoc ra 'bi nɛ yɛ jɛ'ts'i hapɛ bi zo, ngue hin da 'yɛx yɛ bacterias in 'yohɛ ɛ. Nɛ da zɛ di hoc ra dehe nɛ yɛn dɛt'ɛ dí sihɛ, nɛ di

hoc yu t'egui da hyon ra 'yothebate. Nu'u 'da yu desinfec-
tantes ra yodo a, ne ra alcohol, ne ra ácido fénico, ne ra
creolina, ne ra aceite de pino.

-Nu'u 'da yu antiséptico guexta'a yu desinfectantes u tengu
ra alcohol ne ra yodo. Pa nu mi'da, tengu ra ácido fénico
ne ra creolina, xotho yu desinfectantes u, nguetho hin da
mba njapi ní ja'i n'da u, xinda gue ra aceite de pino.

1. Alcohol. Nu ra alcohol ngue dí tãmbu, t'ẽmbi 96%,
nde da ma, mbe xotho ra alcohol. Pa nde'bu ga uqspi ts'u
ra dehe ngue da gohi 70%. Nguetho nu'bu him mauqspi
ts'u ra dehe, hingui yut'ambo ní xifani n'da ngue da hyo
yu bacteria, pe i comthoho ní xifani n'da. Nu ra dehe
ga uqspahu, an tho'ts'e a. Ne n'da parte ra dehe ga
uqspahu hyu parte ra alcohol. Nam beni gue'bu hyu
nt'a'ts'i ra alcohol da mba ma uqspi n'da nt'a'ts'i ra
dehe. Nu'bu hyu t'uxito ra alcohol, n'da t'uxito ra
dehe da mba ma uqspi a.

-Nu ra alcohol, mbe ra sã a, pe hingui ts'i. Ne nám
pafi da duc'a n'da hapu dim feque, ne da 'yo yu pinzas
mbo ra alcohol.

2. Yodo. Yoho 'dahma 'dan'yo bu ní nequi ra yodo, xan
'yoni, ne ra dehe. Nu'a ra yodo xan 'yoni, t'ẽmbi yodo
en cristales, ngue nde da ma, yu t'axequi, ne xan
'boc'amni rá cuhu a. Nu'a ra yodo ngue ra dehe, t'ẽmbi
tintura de yodo, ngue nde da ma mauqnts'i ra alcohol o
ra dehe a ra yodo. Ne i 'uetho ra alcohol 'bu maya'bu
dá tãmbu, janangu'e'a da zã ga xirpahu man'da ra

alcohol o ra dehe. Ne ts'atho ga jafu hapu i ja ra se't'i nguetho din zo ni xifani n'da 'bu xan ngu.

-Nu ra yodo, xan ho di hoca ra dehe ga sihu nguetho i ho ya bacterias ne ya amibas i o ra dehe 'bu ga jafu. Ne hingui jatho ga hoshu ra dehe di sihu 'bu di jafu ra yodo. Nu'bu ra tintura de yodo ga jafu ra dehe, n'da tugui thoho di hoc'a n'da litro ra dehe.

-Nu'bu gue'a ra yodo en cristales, pa 'be ga hoju ra solución saturada de yodo. Nu'a n'da tasa ra dehe ga uspahu ya xequi ne ga uanspahu di mbant'i, ja gue'bu him ma nde da mbant' ya xequi. Ne gue'a t'ambi ra solución saturada. Nubaya ga aspa rá dehe in 'youi ya xequi, ne n'da dent'ats'i di hoc'a n'da litro ra dehe.

-Nu ra yodo di yan'a ra nden'yuga 'bu gue'a rá ndei ni 'yuga n'da in ndeni.

-Ne dim pah ra yodo ngue di 'uecpa ya bacterias in 'yohu yan dat'a oque ya c'ani. Gärpu mbo ra solución saturada, ne 'de'ma cat'a minuto gui socpu, ne perpa ra dehe ntho'ts'e o mahoqui ra yodo.

3. Agua oxigenada. Da 'bes' pu xan xa ne xam 'bexui ngue hin di 'bah rá ts'edi, ne da mbo n'da ra 'boxito, ne da mba ma du't'i xan ho rán jui.

-Nu'bu pan japi ra se't'i 'bu xam mbo o i ja ra ji, i fugu nguetho i pen ra oxígeno in 'youi, ne gue'a di du ya bacterias. Pa nu'bu xan hę ra se't'i ne hingui oqui xan ho, dami jamansu ngue hin da mbo ra agua oxigenada, nguetho man'da da 'yäs' ra oqui, ngue man'da

xtán hę mahon'a. Man'đa xən ho 'bə hin din japna ra 'yęthi.

4. Tintura de Mertiolate. Ra dehe na ra 'yęthi xən theni, ne ęmne xən ho ngue dı hoc yə se't'i ne yə sasi.

5. Acido Bórico. Hin ę ja rá ts'edi na ra antiséptico, Janangue'a xən ho ngue dı duc ní dă n'da.

6. Clonazone. 'Da yə pastillas gue da ză dı mbant' ra dehe, ngue dı duc yə se't'i o gue'bə bin zə. N'da tableta dı mbantpə n'da tasa ra dehe.

7. Violeta Genciana o Viogenciana. N'da ra dehe xən japoi rá cəhə, ne xən ho ngue di hoc yə sasi mbo ní nde n'da, ne ra 'yare i hęmb yə 'uere. Ne da ză da mba majapi yan zə, ne yə sasi bə ní xifani n'da 'bə xəm mbo.

8. Acido Fénico. N'da ra dehe na, ngue dı hoc yə t'squi da hyon ra 'yøthebate, ne yé he, ne yəm pi, ne yə t'ots'i, yə t'oxi, ne mi'da yə cosa. Pə din zə ní 'ye n'da 'bə hin di jamansu. 'Bex da 'berba ní 'ye n'da 'bə da zoxpə ra ácido fénico, dı 'be't'e con ra dehe thoho.

9. Creolina. Hingui să da uənpa ra dehe na, hinda hən'bə 'bə bi mbant' ra xabu ra dehe, da ză da uəns ra creolina. Ne n'dat'u yə cosa dı hoqui tengu ra ácido fénico.

D). Mi'da ya 'yɛthi.

1. Ya 'yɛthi dí zac ní ja'i nɛ dí mbo rá ji n'da.

a.) Sulfato Ferroso, n'da ra 'yɛthi ní yɛn ra boca.

Ya dajɛ'i, nu'ɛ 'dɛ'mayonjɛya pa ní guani:

3 'yɛthi n'dapa da zi, goho semanas dán zi.

Ya t'ɛhni, nu'ɛ gohon jɛya ngue sɛn'a 'dɛ'mayon jɛya:

2 'yɛthi n'dapa da zi, goho semanas dán zi.

b.) Vitaminas, man'da ra 'yɛthi ní yɛn ra boca.

-I ts'i ya:

Carlets - n'da 'yɛthi n'da pa 'bɛ ra dajɛ'i.

Levadura de Cerveza seca - cɛto 'yɛthi da zi n'dapa, yo semana dán zi. Man'da hinguin gu da zi ya t'ɛhni.

Vitamina C - gue'bɛ 100 gm. n'dan 'yɛthi, cɛto 'yɛthi da zi n'dapa, yo semana dán zi. O gue'bɛ 500 gm.

n'dan'yɛthi, yo'yɛthi da zi n'dapa, yosemana dán zi.

Nu ra vitamina C dí zɛ'a ní yɛn ɛ ya sɛ't'i nɛ ya sasi nɛ ra thehe.

-Yɛm feque ya:

Extracto de Hígado n'youi Complejo Vitamínico B - 2 c.c. din jap'a n'dandi nhyupa.

Vitamina B12 - 5,000 microgramos, 1 c.c. din jap'a n'dandi nhyupa.

2. Ra 'yɛthi ní zɛh ra ji 'bɛ bim 'bah ra 'uɛre.

Ram feque ngue ra Ergotrate o ra Methergin.

1 ampollita din t'un 'bɛ ya xí bɛn'a thi gátho, nɛ i thoqui pɛn ra ji. Nɛ hin jam'bɛ din t'un 'bɛ i otho bɛ ra 'uɛre, oque i cɛtho rá t'o'ts'i.

Nu'be hingui sä dim feque, da zä da zitho yä
pastilla ngue ra Ergotrate, n'da 'yëthi da zi an
'dato ora dán zi, yopa dán zi.

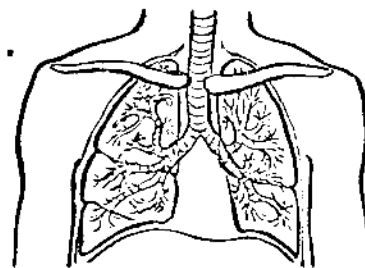
3. Ne i ma mi'da yä 'yëthi xän ngu be ja rán zegui na
ra söcuq, be ja ra xëqui i t'ëmbi: Yä 'yëthi ne 'bepu
dän japi.

VII. Yä Gëhë

A). Yä thehe.

-Dahma 'dan'yo yä thehe i ja: i ja ra thehe thoho t'ëmbi
catarro, ne man'da t'ëmbi gripa, ne man'da t'ëmbi bronqui-
tis, ne man'da t'ëmbi pulmonía o bronconeumonía, ne man'da
t'ëmbi asma, ne man'da t'ëmbi bronquiéctasis, ne ra
'yonthebe t'ëmbi tuberculosis.

-Ne i ja ra c'uthehe ngue da hram be ja ra xëqui t'ëmbi "Yä
gëhë yä t'ähni", ne man'da ra gëhë n'youi ra thehe, ngue
ra pasasi. Ne ja'be yä t'ähni i hëmb ra thehe 'be i o yä
mbase yä foho, ne nu'a yä do'ni yä mbase i 'yo ra 'yujj
ne i sömbë ja rá xëhyä dí mbaxca be. Ne gue'a dí un ra
thehe. Nde'be da zi a ní du yä mbase.

-Ne nu'be hëmb ra thehe n'da, nde'be da got rá xiyu rá 'ye
'be hets'e o hehe, ne rá nde, janangue'a njon da 'yëts'i.
Ne hin da zoh rá jets'i be mbo ra ngu o guepu dän 'yo yä
jä'i, nguetho da 'yëx mi'da, madague'be bi 'yot'i.

1. Thehe thoho ngue catarro. Di un'i 'da yu virus.
 Nu'bu da zuju ra 'ye, ne hin di ahmbu xun ho gätho ra
 xui, ne hingui 'yoni hapu di 'yohu, ne hingui ho man
 ts'ihmehu, ne hingui pa ma hehu, man'da hingui hqi da
 zuju ra thehe.

'Bepu dá fadi:

hehe ne hets'e

i ja rá 'bäxi

ja'bu xun u rá ya

ja'bu hqnb ra xi'yaga

ja'bu ja zi ts'u ra pa

'Bepu dá t'otho:

- a.) Nu'bu i nde da mbu'a ra thehe, nu'bu 'bexque da
 zi ra Vitamina C ogue xun ngu yu ixi, ja'bu hin da
 zadi njuantho. O gue'bu ya bi zadi, guexta u yu
 Vitamina C ne yu ixi di zadi.
- b.) Pe hin'yu n'da ra 'yethi ngue e rán thui ra thehe
 thoho. Da zä da zäpi ts'u ra Bondex o Ilvico o
 Desenfriol. Ne da zi yu Cafiaspirinas o Mejoral din
 hq ra uyq ne ra pa.
- c.) Nu'bu ja ra pa ngue 39 grados o man'da xun ngu,
 da zä dim fec ra Penicilina n'yoi ra Estreptomicina,
 ogue da zi yu Sulfadiazina.
- d.) Nu'bu qmme hehe, da zä da zi ra "Jarabe para la
 tos", tengu ra Recindal o Broncofedrina o
 Benadrex o Breacol di ze'a nán hehe.
- e.) Nu'bu ja ra xi'yaga, da zä da zi yu Pastillas Vick.

f.) Ne nu'ba n'da ra ja'i i pens thoho ra thehe, da zä da zi ra ndega huq ne ra Sulfato Ferroso, ogue ra Levadura ne ra Vitamina C ne ra Vitamina A.

2. Grippa. Di un'i 'da ya virus.

'Bepä dá fadi:

n'youi ra thehe, pe man'da xän Ɂ
man'da xän ngu ra pa, ja'ba ra nduse n'youi ra pa
(janangue'a ja'ba dim bɛmbɛ ra huqqui a 'ba hɛmb
ra gripa n'da)

'da nan Ɂtho rá ja'i ne ra Ɂxtha ne ra Ɂgua
ja'ba ra Ɂfo n'youi, ne ram bəni
ja'ba di jap'a n'da Ɂmme di 'yani
xän güent'i bi gohi 'ba bi yani

'Bepä dá t'øthe:

- a.) Tengu thoho ra thehe.
b.) 'Bex din t'un ra penicilina n'youi ra estreptomi-
cina ogue ra sulfadiazina, 'ba ɁɁ rá tiya ne ts'edi
ra pa.
c.) Din t'un ra Veganin 'ba ts'edi ra Ɂc'yɛi hɛmbi,
o gue'ba hingui sä din qhɛ.
d.) Da zi xän ngu ra dehe, ne da thoqui din sihme
xän ho.

3. Bronquitis. Di un'i 'da ya bacteria.

Nu'Ɂ ya tubo bronquiales, gue'Ɂ ná jəx ran dahi ní
mba ba ja na xɛhyɛɛ. Ne nu'ba xän Ɂ ba mbo ya
tubo, gue'ba dí hɛmfɛ ra bronquitis baya.

'Bepɛ dá fədi:

hehe, ne gɛ rá 'yɛgɛ, ne tɪmbyɛ

ja ra pa

xɛn 'doni rá tɪyɛ 'bɛ hehe, ne dɛ rá tɪyɛ, ne xɛn

hɛi bɛ nan xɛhyɛ

ja ra uyɛ

tɪh rá xɛhyɛ ne ti'a sɛh rá corazón

'Bepɛ dá t'etɛ:

a.) Dím fec ra penicilina n'youi ra estreptomicina
ogue da zi ra sulfadiazina 'bɛ bi tho'a 39 grados a
ra pa n'youi.

b.) Da zi yɛ cafi aspirina oque yɛ mejoral dí bɔx
ra pa, ne ra veganin 'bɛ hingui sɛ din ɛhɛ.

c.) Man'da hingui hɛi bɛ na jɛnts' rá xɛhyɛ 'bɛ din
juaxtho bɛ ja rán oi, ne hin da 'beni.

d.) Da zi ra "Jarabe para la tos".

e.) Da gants' ra hyɛpa, ne da ɣox ra Vaporub a rá
tɪyɛ, gue'a dí xoh rá tɪyɛ.

f.) Da zi yɛ dehe xɛ pa, tengu rán gui yɛ ixi mauɛnts'i
ra pathe, o rán gui ra limen ixi o mi'da yɛn dɛt'á
mauɛnts'i ra azúcar ne ra pathe.

g.) Da zɛ dí n hi ra ndumapa dehe, pɛ da mba ma jamansu
hin dí segui.

h.) Din sihmɛ xɛn ho, nɛue hɛnt'a go mán ts'ihmɛ, ne
xɛn ngu ra dehe da zi, nɛue hɛnt'a go má dehe.

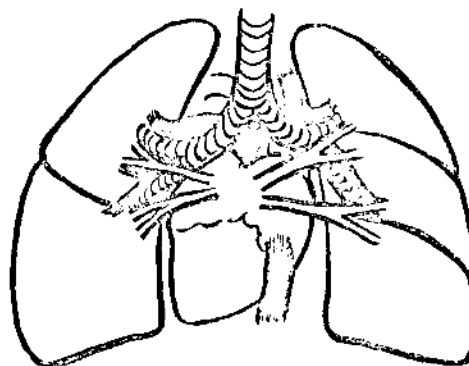
4. Pulmonía o Bronconeumonía. Dí un'i 'da yɛ bacteria.

Nuna ran ɛ nɛue i ja bɛ mbo rá xɛhyɛ n'da. Ja 'bɛ

ne'w yw tubo bronquiales xw w.

Nu'a ní xehya n'da, t'qmbi yw pulmones. Cut'a yw xequi i ja, ngue qmbi lóbulo, ngue qna yw buxa. Ne nuna ran w da zã da zu'a n'da ra lóbulo, ogue sã gãtho nan gu yw lóbulo ngue da zwh nan w. Din qmmei n'da 'bw da zãdi gãtho goho yw lóbulo.

'Bepw dá fãdi:

nduse 'bw rá mbudi, mba bw ra pa buya

nts'edi hehe, ne gq rá t,iyq

ja rá jets'i ngue n'youi zi ts'w ra ji

xw 'doni bw ja rá 'bets'e

ti'a sãh rá corazón, ne tih rá xehya

-nu'w yw t'at'ehni 'bw hqmb na ra pulmonia, ja'bw hingui

hehe. Ne nu'bw heh yw t'ehni ne xw n'doni yã foho,

masque i hqmb yw mbase ne hinga gue'a ra pulmonia.

-Ja'bw gue'a ra pulmonia 'bw qmbi hqmp ra 'bopa n'da ra

jq'i.

'Bepw dá t'øthe:

'Dat'a dá t'øthe tenqu thoho ra bronquitis.

5. Asma. 'Dahma 'dan'yo yw asma i ja. Nu'a n'da i t'qmbi ra asma cardiaca, gue'bw xw ts'on ní mbai n'da,

ngue ra corazón, ne gue'a nan hehe. Nu'a n'da i

t'qmbi asma bronquial, gue'bw hingui numanho ní jq'i

n'da a rá hãl yw doni ngue di 'yon ran dahi ne jens'a

n'da. O ja'ba gue'w ya hua i si, o gue'w mi'da ngue hinguí numanho rá ja'i, ne hehe.

'Bepw dá fadi:

Zammi ra thehe, o jeya 'ba njeya 'ba bin dani ya dani o ya t'ei, i hehe ne hets'e, ne tãh yá dá da rá tiyá, ne xen hãí ba na bøn ran dahi yá xehya tĩmhya

hinguí n'youi ra pa rá ja'i

nu'ba ra asma cardiaca, xen t'axi rá jets'i, ne fegui, ne xen ngu ra jets'i i ja

nu'ba ra asma bronquial, n'youi ya t'w nunní a rá jets'i, ngue xen t'axi

'Bepw dá t'øthe:

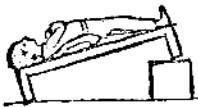
a. Da mba ma 'ueque ya dani o gue ya t'ei ngue di wni, o da 'ye'ts'a ná si ran ts'ihme di wni.

b. Da zi ya 'yãthĩ t'ãmbi antihistamínico, tengu ra Tedral, o ra Bredón o ra Benadryl o ra Cloro-Trímeton, o gue dí m fec'w.

6. Bronquiéctasis. Nehna ra gãhã di wmba ní tubo bronquiales a n'da. Ne bi mba 'ba mí hãmb ra bronco-neumonía o gue ra c'wthehe o ra pasãsi a ra t'wñni. Ne nu'ba mí yãni, bi gopw ja yá tubo a ra jets'i, ne bi gãtho ba. Janangue'a i ja ra mbo ba ja 'da yá lóbulo. Nu'ba dí n 'yøthe 'ba ja bi mbwdi, da zã da yãni xen ho, Pe nu'ba ya bi mbanni ran w, gãtho ya pa i 'bwi dí n 'yøthe.

'Bɛpɛ dá fɛdi:

thocpa thoho hehe, ne xən hɛi bɛ nan xɛhyɔ
 xɛ ngu ra jets'i i ja 'bɛ xudi thoho
 xən c'axt'i o xən c'ammi ra jets'i, ne xən xɔ
 hingui mɛ rá jets'i, ne ja'bɛ n'yoi zi ts'ɛ ra ji
 xən ndoho yɛ xá bɛ ja yɛ xixähä

'Bɛpɛ dá t'øthe:

a. Xifi dim 'bänyɔ ts'ɛ tengu ya yɛ pøte. Da zäpi
 ndabɛ dí bən ra jets'i. 'Det'a minuto dín jabɛ rá
 jɛ'i ne yondi n'dapa, nu'bɛ xudi thoho, ne'bɛ bin de.
 Dim fammi nts'edi a rá xatha ne rá tɔyɔ 'bɛ im
 'bänyɔ, ne nts'edi dín hehe, ngue dí yøn'i ts'ɛ ra
 jets'i o rá xɛhyɔ. Ne di ja bɛ n'da ra ximbo ogue ra
 tasa ngue po ts'ɛ ra dehe, nguepɛ da zoh rá jets'i.
 Ne nu'a ra ora ngue ɛna dim 'bänyɔ ra hyɛnni, 'bɛ da
 zi ra cafe ogue man'da ra dehe xɛ pa.

b. Da zi ra vitamina C, ne ra levadura o man'da ra
 vitamina B.

c. Dín sihmɛ xən ho, ne'ɛ yən ts'ihmɛ in 'yohɛ ra
 proteína da zi gätho yɛ pa.

d. Xən nɔu ra dehe da zi, ne da xɛt rá nde n'da ra
 Antiséptico Eucal, tengu ra Desoral, o Biomicets, o
 Bradoral o Cepacol.

7. Ra 'yonthɛhe nsue ra tuberculosis. Di un'i 'da yɛ

bacteria. Muna ra gɛhɛ da zä da zɛh yən dɛni ne yɛ
 jɛ'i. Man'da da zä da zɛ'a n'da 'bɛ i bɛca ne hingui

ho rán ts'ihme.

-Ja'bu nts'edi xun ɛ n'da 'bu bi zəhna ran ɛ, ja'bu hingan ts'edi xun ɛ. Da zä da zədi hont'a go má xequi ma ja'ihɛ, tengu yɛ do'yo oque yɛ xɛfo. Pɛ man'da xun ngu i sɛdi nguepɛ ja rá xehyɛ, o guepɛ ja rá 'yuga n'da. Ne nuna ran ɛ i sɛdi hont'a go má ja'i, pɛ man'da xun ngu yɛ ja'i hɛmb 'bu i pɛ'ts'a 'däte ma 'de'ma cɛt'a jɛya pa ní guani, gue sɔn'a yote ma 'det'a jɛya.

-Pɛ nu'bu bin ts'on rá xehyɛ, ɛmme xun hɛi da yəni, ne ja'bu hingui ndɔn a ra 'yɛthɛ.

'Bɛpɛ dá fədi:

'dahmits'ɛ 'dahmits'ɛ a na bɛca a ra hyɛni
 njam'bu ɛ'ts'a ná hehe, gue'bu maya'bu ts'ɛ
 gätho 'bu xun de o gue'bu xun xui i japi ts'ɛ ra pa,
 ngue dí xänthe 'bu xun xui
 ja'bu soh ra ji, ne mbe xun gu ts'ɛ, ne ɛmme xun theni
 gɛ rá tɪyɛ ɛ 'da, o ja ra xi'yuga
 i sä nan ɛ hapɛ bi zədi, ja'bu xun ɛ rán duxixi
 xun güent'i, hingui nde 'be'a da 'yot'e
 hingui ndehme
 ja'bu i ndang yɛ thɛ bu rá 'yuga

'Bɛpɛ dá t'əthe:

a.) Dím fec ra estreptomicina oque ra dihidro-estrep-
 tomicina. Nu'bu ya bin ɛmmei, da zä ngue n'dapa
 n'dapa dí m feque. Ne xun ngu yɛ zəna ngue dí m feque,

ja'ba n'da jaya.

Ne nu'ba ra hyenni di higu thoho, da 'ye'ts'a ni
jap yam feque.

b.) Ya pastillas da zi, ngue isoniazida o hidrazida
isonicotinica, tengu ra Rimifon o Erbazid o Ru-ef-TB.
N'dapa n'dapa da zi, ne hin da 'ye'ts' ya pa da zi,
ne xan ngu ya zana da zi.

c.) Da zi ya 'yethi ngue di mbo ra ji, tengu ra
ndaga huq, ne ra levadura, ya vitaminas, ne ra sulfa-
to ferroso.

d.) I jatho din sihms xan ho, ne hin dim pafi
nts'edi, xin di sah ra ja'i.

e.) Ne xams in xte ra gheq, janangue'a hinga hamba
go hapa da zoh ra jini. Ne din jase ra mbohi a,
ne'a ren ts'ithe, janangue njon da 'yex'a ran x. Ne
yatho di bent'a ra jini guepa njongui 'yo, pe man'da
xan ho 'ba da 'yudi.

B). Yé gheq ya t'ehni.

1. Ra pasasi ngue ra sarampion. Di un'i 'da ya virus.
Ngue n'da ra t'ehni hamba, ne xe din xami man'da ra
mit'ehniui, ne da 'yats'i, him 'bexque mfaqi, ja gue'ba
na yosemana da faqi. Ne hin'ya n'da ra 'yethi ngue ran
thui a.

'Bepa di daqui:

I ja n'da ra mfeque t'ambi "vacuna" di un ra ts'at'abi,
ngue din jap'e ya t'ehni 'ba hin ni zedi, janangue'a
hin da zedi. Ne gue'a di un'i 'da ya fecate i sapa

hnini.

'Bəpə dá fədi:

Ní mbəh ya yə hməpya 'bə hin ní nəqui yə səsi:

hehe nə hets'e

əmme ja ra 'bäxi

xən theni yá dä nə su ra nəqui yá dä

ja ts'ə ra pa

Nu'bə bi tho'a n'dapa, nyopa:

xən theni bə mbo rá nde

ja yə t'əsəsi xən t'axi mbo rá nde, mbo rá 'yogu

Ná hyupa him man ja ra pa

Ná cupa, di du'mi din ja yə t'əsəsi bə ja rá 'bigu

nə da bəx yə səsi gətho rá hmi, nə rá 'yuga, nə

rá tɿyɿ

nə jague'bə bin ja yə səsi gətho rá ja'i

nə din ja ra pa mahən'a

di huq't' rá ja'i 'bə nts'edi ra pa

'Bəpə dá t'əthe:

a.) Nu'bə ja bi mbədi din ja ra pasəsi bə ra hnini,

'bex da t'əthe gətho yə t'əhni ngue ra 'yɿthɿ dí

hyən a thi yə mbəse, gətho yə t'əhni nu'ə hingui hɿmb

na ran ə. Nguetho nu'bə i o ra mbəse rá foho, nə da

zəh ra pa, əmme di wni.

b.) Din t'un yə t'əmejoral.

c.) Da zi ra 'yɿthɿ dí n hɿ a ná hehe

d.) Nu'bə hin ní bəx yə səsi, da zä dí m fec ra

Terra-Bromo. Pe hin jam'bə dí m fec ra penicilina

jaque'be ya bi da'mi bi box ya sasi, da za din t'un
baya. Ne hen'be da ra tiya dim fec ra penicilina,
din 'youi ra estreptomycin.

e. Da za da gox ra tiya ra descongestina, ne gätho
ra ja'i.

f. Nu'be di huq't' ra ja'i, din t'un ra fenobarbital.

g. Nu'be emme xan xahi ra ja'i, da za di jap'a ra
caladryl.

h. Hin din hi ra sethe

i. Da 'yopæ xæ: 'bexui, ngue hin di æn yé dá

j. Da zi ya dehe ne ya t'æi ne yan gui, ja gue'be
i ndehme mahæn'a.

-Ne nu'be hin bin jamansu ra t'æhni 'be hæmb ra pasasi,
xæ da hyæmb baya mi'da yan æ i ja ua:

bronconeumonía

xädä

føngu

bæca

mboni, 'be i 'bætho yé mbææ ogue yé aniba

-Nu'be ya bi zæh ra pasasi n'da, hin jam'be da za da
zædi mahæn'a.

2. Ra c'æthehe ngue toferina. Di un'i 'da ya bacteria
Sä da zæh ya 'uære ne ya dæja'i. Ne man'da xan dæxqui
'be da zæh ya t'æhni ngue hingui pæ'ts'a goho jaya,
ximangutho æ ya dæja'i ngue emme xan gu ya jaya pæ'ts'i.

-Ngue n'da ra t'æhni hæmb ra c'æthehe, ne xæ din emmi
man'da ra mit'æhniui, ne da 'yæts'i. Him 'bæxque mfædi

ja gue'bu bi tho'a n'da semana o yosemana da fadi. Ne hin'ya n'da ra 'yethi ngue ran theui a.

'Bepu di daoui ngue hin da zadi:

I ja n'da ra vacuna di un ra ts'at'abi, t'ambi DPT, ngue din jap'u ya t'ahni 'bu hin ni zah ra c'athehe, janangue'a hin da zadi.

'Bepu da fadi:

-Ni mb'a'a gna ra thehe thoho, ja ra 'baxi ra xiyu, hehe, ne hets'e

-Nu'bu bi tho i goho ogue hyato pa, da mbadi din c'at'i, xam pidi ra jets'i

nu'a 'da gme din sodi

nu'a 'da da bon ra ji ra xiyu

ja'bu hamb ra mboni u 'da

--'Date pa o yozna da hyambi

'Bepu da t'ethe:

a. Da za da zapi da zi ra Cloranfenicol ogue ra Aureomicina, din hxi ts'u nan u.

b. Sa din t'un'ni 'da ya pastilla, ngue ra Veganin da mbu ra fenobarbital 'bu bin xui, ogue ra espasmotex da zi.

c. Sa dim fec'a ra estrepto-quemicetina.

d. Da zi ra "jarabe para la tos".

e. Nu'bu din t'un ra 'yethi n'da ra t'ahni ngue hamb ra c'athehe, m'bat'o din t'un'ni ts'u ra sethe din sodi, ne m'bejua din t'un ra 'yethi da zi, janangue'a hin da zogui.

- f. Da t'ɿni xən ho nangue yə dehe, yə t'ɿi ne yən gui, ne hingui ngu din t'unni nɣue n'da si, pə xən ngu yə nidi din t'unni. Nu'bə bi zoh rán ts'ihmə, 'bex din t'unni mahən'a. Nu'bə ja bin sodi, man'da hingui həi da t'ɿni ne di un ra dehe. Ne nu'bə din sodi, i jatho da zi xən ngu ra dehe.
- g. Nu'bə cə tho ra jets'i rá 'yuga n'da ra 'uere, ne hingui sə din xəhyə, dim 'bəmfo ám 'bənyə ts'ə. Ne dim fəi nts'ədi bə ja rá 'yoxji oɣue yə ndəngua. O jap ra səthe nangue n'da ra 'bə't'e. Oɣue ɣuim bəndəbə rá xɿyɿ ne huicəpə rən dəhi rá nde.
- h. N'da ra 'uere jatho da mba thurbi ra 'bə't'e xən xɿdɿ bə ja rá foho, janangue'a da ndə'ts'e ts'ə, hin din te rá ts'əi 'bə hehe.
- i. ɣmme da mba ma huɣɣui yə t'əhni 'bə din c'ət'i, nɣuetho din su. Ne ɣmme da mba ma jamansu xən ho, hin di sə. Jatho din hi mbo ne hinga ɣuepə thi, ne con ra dɣmepə dehe. Ne nu'bə him bin jaransu xən ho, xə da hyɣəb bəya mi'da yən ɣ i ja ua:

bronconeumonía

bronquiéctasis

fəngu

3. Ra sasigodo nɣue varicela o viruela loca. Di un'i 'da yə virus. Nɣue n'da ra t'əhni həmb ra sasigodo, ne xə din ɣmni man'da rá mit'əhniui, ne da 'yəts'i. Him 'bexque mɣədi ja ɣue'bə bi tho'i yoho o hyu semana, da fədi. Nu'bə ya bin ja yə si'ye yə sasi həmbi, him man

zä din ɣxte na ra ɣɣhɣ.

'Bɛpɛ dá fɔdi:

nduse ne zi ts'ɛ ra pa

ɥyɔ

yɛ sɛsi ɣmme xɛn xɛhi, da mbɛpɛ ja rá foho

'Bɛpɛ dá t'ɔthe:

a.) Da zi yɛ t'ɔmejoral.

b.) Da gox ra caladryl ɛ yú sɛsi, dín hɣ'i ts'ɛ nan xɛhi.

c.) Nu'bu bi tho'a 39 ɣrados a ra pa, oɣue'bu ɣmme bi 'ya yú sɛsi, da zä da mba na feɣue nangue ra penicilina.

4. Ra ɛ'yɛɣa ngue paperas. Di un'i 'da yɛ virus. Di unbi 'da yɛ glándulas bɛ ja ní hyongu n'da, ja'bu n'danguaditho, ja'bu ɣätho yoho yú hyongu.

'Bɛpɛ dá fɔdi:

ɣmme i ndeni rá hyongu

xɛn ɛ 'bu dín thädi

hin'yɛ ra mbo

hin ɛ sä di 'yac rá nde

ja ra pa ne ra ɥyɔ

ja'bu dín sodi ne hɣmb ra ɛmbɛi

i ndet'ɣhɣ

'Bɛpɛ dá t'ɔthe:

a.) hin'yɛ n'da ra 'yɣthi dí yɛni, pa da yɛnse 'bu bi tho'i goho oɣue cat'a pa.

b. Da zi yə cafi aspirina o yə mejoral o yə veganin.

c. Da zi yə dehe, ne yə t'çi, ne yən gui.

5. Bi däh yé dä, ngue amigdalitis. Gue'be xə mbo yé
dä be ja ní 'yuga n'da, ja'be i et' yə mbo 'da yə
microbios ngue t'çəmbi estreptococos, ogue mi'da yə
bacteria.

'Bəpə dá fədi:

da nden ní bi'yuga n'da

din ja ra mbo yé dä be mbo rá 'yuga, ne xun theni ə

ja ra pa ne ra hyə

çəmmə xun ə rá 'yuga 'be xun zi ra hme ogue ra dehe

'Bəpə dá t'ətə:

a.) tengu tho'be ra bronquitis, ngue ra penicilina
dím feque, ogue ra bencetazil LA 120 dí m feque.

6. Nu'be zon yə 'uere ne dim fət'i, masgue həmb ra
əfo. Nu'be hinga na pe'ts'a goho zəna 'da yə 'uere i
zom 'be nxüi, ngue ja ra əfo t'çəmbi cólico. Da zä da
zi ra Takazima ogue ra Homafren, ogue ra Nablán Elixir.
-Ja'be zon yə 'uere nguetho i tütə. Nu'be gue'a nán
zon'ə, din hç 'be bí zi ra dehe. Nu'ə yə t'ə'uere ne'ə
yə də'uere, gätho yə pa din t'un ra dehe nthə'ts'e.
-Nu'be yə 'uere i pe'ts'a hyəto zəna pa ní gueni, ja'be
i 'bəh yə mbəse ngue áscaris ogue yə oxiuros, ne gue'a
nán zon'ə ne dim fət'i. Din t'un ra 'yəthi dí du yə
zu'uç.

C). Ra əfo ne ra ətbəi. 'Dahma 'dan'yo 'be'a di uni. Mbe
gätho yə əmbui ne yə əfo di un yə t'əzu'uç i o ní ja'i

n'da. Pe ja'ba xən həi da fədi 'be'a bi un ra ɤfo.

1. Ra ɤfo. Nu'ba im beni oque'ba həmb ra ɤmbəni, da zi a rən səui a, ne dī cən'a ra ɤfo.

-Nu'ba ɣna o ra sibi rá mbəi n'da, ne pəx ra xəjet'e, ne soh rá jini, da zä da zi ra bicarbonato de sodio, oque ra gelusil. Ja'ba di un yə mbəse na ra ɤfo tengu na, o gue'ɤ mi'da yə t'əzu'uq o ma mbəihə.

-Nu'ba ɣəme nts'edi ra ɤfo, nde'ba hin da zi ra purga, Da zä da zi ra espasmotex, oque ra buscapina, oque ra espasmo cibalgina; ne nu'ba ɣna hin da hyət'i, dim feque ngue ra espasmotex oque ra buscapina oque ra espasmo cibalgina.

-Nu'ba hin ɣan fədi 'be'a ní zu'uq i 'bəi, dī mbə a ra piperazina da zi, nu'ba bi zi a bəya, da zi a ra tetraleno, ne nu'ba bi zi a bəya da zi a i ho yə əmbas.

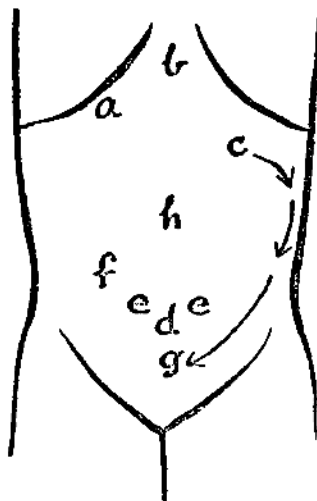
2. Ran sodi. Ja'ba xən həi dī yən ran sodi. Da zä da zi ra caosol mauqnspi zi ts'ə ran c'anthe. Nu'ba soh yə mbəse, da zi a i ho yə mbəse.

-Ne nu to ɣəme din sodi, xən ho 'bə da 'yət' ran ts'ihme n'da ora, ne hənt'a ra dehe da zi, pe 'dahmi zi ts'ə da zi.

-Ne nu'ɤ yə 'uere 'bə din sodi, xən ho 'bə n'da huxhyadi hin din sə. Ne da zi ra dehe ma pa'mi ne din 'youi zi ts'ə ra u ne ra carbonato. Ne 'dahmi zi ts'ə gui unni, ne nu'ba zi ts'ətho n'da si, hin din sodi. Nu'ba bi tho'a n'da ora ngue ya hingui din sodi, da zä gui uqnspi zi ts'ə ran gui'ixi ne ra həct'afi a ra dehe bəya.

Nguetho nu'bā dín so'a n'da, di 'bah ra dehe in 'youi rá ja'i, janangue'a x̄n ngu ra dehe da zi. Pague 'dahmi ts'̄ da zi. Ne nu'bā x̄ ngu ra dehe di 'bah rá ja'i n'da, da zä dí du'a n'da. Ne'bā i h̄mb ram beni, guexta'a x̄ ngu ra dehe di 'bah rá ja'i. Janangue'a x̄ ngu ȳ t'ehni i tu, ne hinga gue'a ram beni i ho.

3. Dami nu x̄n ho ra pote i ja ua, ngue man'da da zä gui p̄di 'be'a ní x̄squi h̄mb'a n'da.

a. ra ya ne ra bilis i o ua

(ne'a ra x̄fo x̄ ndoho i o ua)

Nu'bā x̄n ̄ ra ya, da zä dí un ya:

hepatitis
huagui
amiba

b. ra x̄squi ua ̄mbi epigastrio

Nu'bā thocpa tho x̄n ̄ ua, ne'bā bin sihme,

ne'bā him bin sihme, masque h̄mb ra

amiba
uncinaria

c. ra bazo ne n'da ra riñón i o ua

(ne'a ra xqfo x̄ ndoho i o ua)

Nu'bx̄ x̄n̄ ɛ ua, masque h̄mb ra

huq̄ui
amiba

Nu'bx̄ gue'ɛ ȳ riñones i h̄mbi, da nex ran ɛ bx̄

ra x̄qui c. bx̄ ja rá x̄tha, ne di 'b̄arba ní

ja'i n'da, tengu ra h̄m̄pya bx̄ ja ra

p̄te, ne da zerp̄ ja ra x̄qui g.

d. ra vejiga ne ra xqfo ne ra útero i o ua.

Nu'bx̄ x̄n̄ deni ua,

nu'bx̄ ra x̄isu, ha in h̄q'ue
x̄ mbo n̄n̄ ts'ɛ'bi n'da
mbase

e. guep̄ mi o ra 'uere n'da ra x̄isu

Nu'bx̄ x̄n̄ ɛ ua, ne ja ra pa gue'bx̄ mim 'b̄h̄ ra
'uere,

ja ra mbo bx̄ mi o rá 'uere ra x̄isu

f. ȳ xqfo ne ra apéndice i o ua

Nu'bx̄ x̄n̄ ɛ ua, masque h̄mb ra

amiba
apendicitis

g. ra vejiga i o ua

Nu'bx̄ x̄n̄ ɛ ua, nep̄ ja ra x̄tha, bx̄ ja ra

x̄qui c., masque

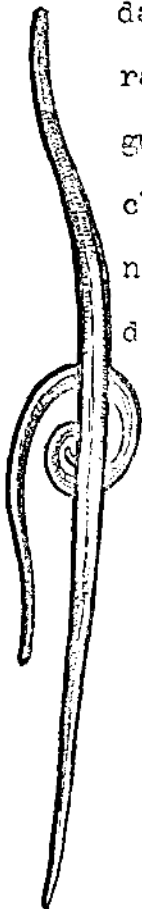
x̄ mbo n̄n̄ ts'ɛ'bi n'da

h. xqfo zicue

áscaris
uncinaria

D). Yə mbase

rá do'ni

1. Ascaris lumbricoides. Guehya yə dambase. ξmme xə ngu yə t'əhni i 'buhya yə mbase, ne da zä dí du ɤ 'bə hin din 'yøthe. Nu'bə i pi bə häi yə t'əhni, madague'a da mba nthurpi yé 'bi ne da 'yot'i, pə nu'bə bin 'yo ran dahi di 'yon yé do'ni yə mbase ne yə t'əzu'uə. O gue'bə bi dāpə häi rán t'əmbi ne bi hyats'i mahən'a, ne cāt' rá nde rán t'əmbi oque yá xä, gue'a xə bi yut rá nde yé do'ni yə mbase baya. Ne man'da xən ho 'bə jant'a din xə'yc yə t'əhni con ra xabu.

'Bəpə dá fədi:

ja'bə pigui o sogui

ja'bə həmb ram bəni ne ɤfo ne ran sodi

ja'bə hehe

ja'bə ja yə səsɪ ngue i 'ya

ja'bə i nden rá hmi ne rá gua, ne i ndoc rá foho

di bəcabi

ja'bə tu n'da ora

ja'bə ja ra pa

ja'bə si ra häi

hingui ndehme, ne in cue

'Bəpə dá t'øthe:

a.) Da zi ra citrato de piperazina; cət'a pa dán zi.

b.) Da zi ra sulfato ferroso.

2. Oxiuro o enterobius vermicularis. Xən ts'ə, ξna yə thəhi. Nu'bə nxui ní bəm bə ja yá 'yoxji yə jə'i,

ne sopæ yé do'ni. Nu ra ja'i 'bæ bi nuhu, xænxæhi rá
'yoxji, ne i xät'i, ne i guarpæ ja rá xä yé do'ni ya yæ
zu'uq. Ne nu'bæ da gät rá xä rá nde, da yæpæ rá ja'i
mahøn'a æ, o gue'bæ bin sihme ne him 'be bin xæ'ye.

'Bepæ dá fædi:

hingui ndehme

ja'bæ im bæni ne hæmb ra 'bæxi'bi

xæn xæhi rá 'yu'bi

dim fet'i 'bæ æhæ, ne i zom 'bæ nxui, ne di guxni yé
ts'i

ja'bæ din sodi

xæn æ rá gærfoho

'Bepæ dá t'øthe:

a) Citrato de piperazina, cæt'a pa dán zi. Xø da
'ye'ts'a cæt'a pa, da zi man cæt'a pa mahøn'a. Xø da
'ye'ts'a cæt'a pa mahøn'a, ne xø da zi man cæt'a pa
mahøn'a.

b) Sulfato ferroso ne yæ vitaminas.

3. Uncinaria o necator americanus. Nu'æ, ja'bæ da zä
gan nuhæ æ, pe æmme zicue. Ne nu'bæ bim pi n'da ra
ja'i ngue i 'bæhya yæ zu'uq, i pip yé do'ni, ne da
mbæxæ bæ häi. Ne madagüe'bæ him ma 'bøm bæ ra 'bi, pe
nu'bæ din 'yo bæ man'da ra ja'i ngue nte æt'i, im
bændba rá xifani gua ra ja'i æ yæ zu'uq, ne cærbæ.

rá do'ni

'Bepæ dá fædi:

bi t'æxæ rá hmi ne yé mbomba'ye

tænhyçi, hingui nde din 'yo

ja ra uya ne ra umbai ne ra ufo
 ja'ba hingui ndehme, ja'ba emme ndehme
 ja'ba i nden rá hmi ne rá foho, pague i boca
 di hi yá gu
 xa se yá 'ye ne yá gua
 ja'ba ja zi ts'á ra pa
 ja'ba hemb ram bəni ne ran sodi
 hin din te xən ho ya t'əhni 'bə hēmbi
'Bəpə dá t'əthe:

- a) Mbədi da zi ra citrato de piperazina ne m'bejua
 ra tetraleno, ogue ra mintezol da zi.
 b) Sulfato ferroso ne vitaminas.
 c) Jatho din sihme xən ho ne xa ngu ra proteína a
 nan sihme.

rá ya

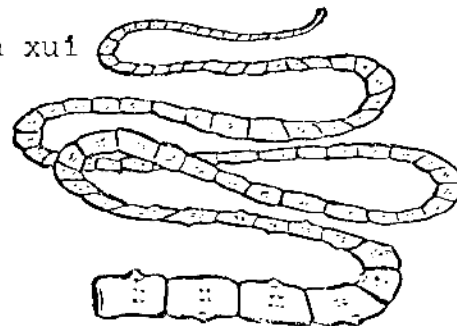
4. Solitaria o tenia. Guehya ya mbase i xətho yá ja'i.
 Ne emme xa mba ə 'da, ja'ba 'dət'a metro na mba. Nu'ə
 yá bəsi i o ra ngə dí saha. Ne nu'ba him bi də xən ho
 ra ngə, din te bə mbo na xəfohe ə ya zu'uə, ne di əngahə.

'Bəpə dá fədi:

rá do'ni

ja'ba di nequi ya xəqui bə ja rá 'bi, tengu'bə ya
 xəca xi'jua xən t'axi ne xən xi't'i
 emme ndehme, ne man'da 'bə bin xui
 xəm bəca, hin'ya rá ts'ədi
 di guxni yá ts'i
 emme di 'yəni
 'da nan ətho rá ja'i

sap rá foho, ja'ba nde din sodi
 xan t'axi rá hmi
 xan etho 'ba xam pi, na ja'ba im boni

'Bapá dá t'ethe:

- a.) Da zi ra tenatan
 b.) Vitamina B12, na gátho mi'da ya vitaminas.

E). Ya amiba. Nuya ya zu'uq emme zicue, na hingui sä gan nuha, hinda hon'ba ga hetha ran hyedä ngue ra microscopio din naqui a. Na emme xan ngu i 'bapá mbo ra dehe, na nu'ba dí siha ra dehe hingan thø'ts'e, dí siha ya amiba. Na nu ya guin'uq emme xan ngu ya amiba cuat' yú gua. Janangue'a hin ga jafá da zox ma mbohíha na man ts'ihmeha. Pa ne'a ma xáha i cuat' ya amiba, na hánba go hapá 'ba a. Janangue'a dan xa'yeha con ra xabu 'ba dan sihmeha.

'Bapá dá fadi:

ra umbai ogue ra wfo, ja'ba din sodi, ja'ba hingui ndehme
 ja'ba hqmb ram boni, ngue dim pommi ran guts'i
 ja'ba hqmb ra onthi
 ja'ba hqmb ra jimboni na ra 'bäxi'bi (dami nu ba im man ra wrbani ngue disenteria amibiana.)
 ra wgua na wxthe, hingui nde din 'yo, xan a yú hyudi ja'ba xan a rá hyo ba ja rá ya (dami nu ba i man ra whyo ngue hepatitis amibiana.)
 ca rá ya, hqmb ra wya gátho ya pa
 ja'ba ja n'da ra ndeni, ogue ra 'ya

'Bapá dá t'ethe:

- a.) Man'da xan ho 'ba gátho ní ja'i n'da 'da nan hotho.

Janangue'a ní mbə'a ra piperazina di hoc yə mbase
'bə di 'bəi.

b) Nə ra levadura nə ra sulfato ferroso da zi, ní
yən ra bəca, nə dim feque ngue hígado nə yə vitaminas.

c) Nə ra tetraleno ngue ní du yə uncinaria 'bə 'bəi

d) Nubəya da zi man'da ra 'yəthi da hyo yə amibas:
ra entero-vioformo, oque ra italmeba, oque ra
diodoquin, oque ra flagyl, oque plewin, oque mi'da.
Nə madague'bə bi yən'i ts'ə 'bə nyopa nhypa bi zi ra
'yəthi, pəgue 'dət'a pa da thoqui da zi. Nə man'da
dan dənɪ xən ho 'bə hyu yə 'yəthi 'dahma 'dan'yo
da zi ngue 'dət'a pa n'da ngu n'da.

e) Nu'bə nə'a rá ya di ʌni, da mbə ra aralen a man'da
ra 'yəthi, pə 'däte pa dán zi.

F). Ram boni nə ra ʌmbəni. Xən ngu 'dahma 'dan'yo 'bə'a
gätho di un ram boni.

giardia

1. Ram boni thoho, ngue nde da ma hinguin 'youi ra ji
nə hing ra 'bäxi'bi. Ja'bə gue'ə 'da yə bacteria i
t'əmbi shigela di un ram boni thoho.

-Nu'bə ra 'uere oque ra t'əhni, ja'bə gue'a man'da ra
gəhə həmbi di un ram boni, tengu ra amigdalitis, ra pul-
monia, ra huəqui, ra hepatitis, ra fiebre tifoidea, ra
c'əthehe, yə mbase, nə mi'da. O ja'bə ram boni tho i
həmbi. Da zä din t'un ra caosol, mauəspi zi ts'ə ra
estreptomicina. O gue'a ra Arobón din t'unni. Nə di un
ra leche nthə'ts'e nə yə do'ni nthə'ts'e zi ts'ə.

-Nu'bə ponga hyəto zəna a ra t'əhni, nə hin ní yəntho a

ra caosol ogue ra Arobón, o nu'ba pũns thoho ram bəni,
da zi a dí ðu ya mbasə.

-Nu'ba ra dąjə'i, da zi ra italmeba ogue ra entero-vio-
formo. Nu'ba hingui ndəni, da zi ra sulfadiazina ogue
ra neomicina.

-Nu'ba hin te i ndəni, dami un'na n'da o yoho yam feque
ra estreptomicina n'youi ra penicilina. Pe hən'ba gá
un'ndə mi'da ya 'yəthi i ts'ə, ne him bi ndəni.

-Ne nu'a n'da ra jə'i 'ba həmb ram bəni, hin te da zi
ngue xəm mə o xən ąđi, hənt'ə ya dehe da zi, ne ya t'əi
m'ba'ts'i, ne yun gui. Ne da zi xən ngu ra dehe,
ngut'ə ya 'usre ne ya dąjə'i.

Ne xən ho 'ba da zi ra leche ntho'ts'e, ne mi'da ya
proteína 'ba ja ram bəni, ne 'ba bi yəni.

2. Ra wəbəni ngue ra disentería. Yoho 'dahma'dan'yo
ya zu'uq di un ra wəbəni: ya bacilo di un ra disentería
bacilar, ne nu'ə ya amiba di un ra disentería amibiana.

'Bəpə dá fədi nda'a ní wəbəni həmp'a n'da:

a) disentería bacilar

hingui xə rá 'bi
him mauənts'i thoho ra
ji ne ra 'bəxi n'youi
rá 'bi

ja ra pa ne xən ə
xən ngu ra ji pigui
xən ngu ya nidi dım pi
n'da, pe hingui ngu
pigui

b) disentería amibiana

əmə xən xə rá 'bi
mauənts'i thoho ra ji ne
ra 'bəxi a rá 'bi

hingui jap ra pa, hin ə ə,
hingui ngu ra ji pigui
hingui ngu ya nidi i pi
n'da, pe xən ngu pigui

ja'bu pən yé xəfo yə xən xə rá hyəre
t'əhni

ja'bu din sodi

ja'bu həmb ra əyə

ja'bu i nden yé yəhnu

ja'bu xən ə yé də

'Bəpə dá t'əthe:

a.) Nu'bu ra disentería bacilar, da zi ra sulfadiazina o gue ra neomicina o gue ra tetraciclina.

b.) Nu'bu ra disentería amibiana, da zi ra 'yəthi ni yən yə amiba.

c.) Da zi xə ngu ra dehe, ne yə t'əi am 'ba'ts'i, ^{ne ra leche.} Ne nu'bu bi də'mi bi yən ram bəni, xən ngu ra proteína da zi ne yə vitaminas.

G). Ra əhyo (bə ja rá hyon'yəi). Yoħo 'dahma 'dan'yo yə əhyo i ja: ra hepatitis amibiana gue'bu bi ənba rá ya yə amiba, ne ra hepatitis infecciosa di ənba rá ya 'da yə virus.

1. Ra əhyo ngu hepatitis amibiana. Di un'ə yə amiba.

'Bəpə dá fədi:

xən ə rá hyon'yəi, ne rán 'yəinxixi

i nden rá ya

ja'bu din sodi o i nde din sodi

ja'bu di c'axt'a yé ngo

ja zi ts'ə ra pa

ja'bu ja yə ndeni tengu 'bə yə thi, pə hin'yə yé

nde

nu'be ɛmme bi ɛnba rá ya, i ja n'da ra ndeni ɛ 'ya
 ɛmbi ra absceso, ne ja'be da zo'a ɛna ra deje, pe
 xɛn xɛ

'Bɛpe dá t'ɔthe:

a) Yoho ye 'yɛthi 'darbe da zi:

-Nu'a n'da dí yɛn ye amiba be ja rá xɛfo, ngue ra
 enterovioforno, ogue italmeba, ogue diodoquin, ogue
 mi'da. 'Det'a pa ogue 'däte pa dán zi.

-Nu'a n'da dí yɛn ye amiba be ja rá ya, ngue ra
 aralen, 'däte pa dán zi.

b) Ne nu ra aralen, ja'be di un ra ɛya, o ɛfo, o ye
 sɛsi, o ja'be di xädäbi ts'ɛ n'da, o ja'be di jap'a
 n'da hin din ɛha. Pe da tho'be bi jua'a da zi. Pe
 nu'be ja ra güi rá dë 'be bi de'mi bi zi na, 'bex
 da 'ye'ts'i, hin da zi.

c) Dim feque ngue ra hígado ne ye vitaminas, ne da
 zi ra sulfato ferroso ne ra levadura, ne ra vit B1.

2. Ra ɛhyo ngue hepatitis infecciosa. Di un'i 'da ye
 virus.

'Bɛpe dá fadi:

-Ni mb'a ra ɛya ne yägui

hingui ndehme

ja ts'ɛ ra pa

ja'be din sodi, ne ja ram bəni

-M'bejua dí c'axt'a yé dā ne rá xifani

di t'axca rá 'bi, ne xɛn cafe rán ts'ɛ'bi

i nden rá ya

'Bepɛ dá t'əthe:

- a.) hin'ye ra 'yɛthi dí yani, pe da yanse 'be din jamansu.
- b.) ja ts'editho da 'bentho rán oi, ne hin te da 'yət'e, ja gue'be him mi c'axt'i rá xifani, ne hin te sä rá ya. Pe nu'be da ndang'a n'dihi, ja'be má zä di unba rá ya ne njam'be da gomanho rá ja'i. Goho zana hin dim pafi, o ja'be da bonga goho zana ngue din säya.
- c.) Nu'be din sodi, da zi ra dramamina, ne 'dahmi zi ts'ɛ di un ra dehe n'youi ran gui'ixi ogue ye vitamina C mapunt'i be ja ra dehe.
- d.) Da t'orpa ts'edi da zi ye proteina ne ra vitamina C, pe hin te da zi ra cafe ogue ran daga ogue ran i, xinga gue'ɛ ye cafiaspirina ogue mejoal ogue veganin.
- e.) Dim fec ra vitamina B ne hígado, ne da zi ye vitaminas.
- f.) Ne nu'a ra jeringa ne ye 'yofani ngue dim fec'a n'da i hamb na ra gɛhɛ, hin da uanspa ɛ mi'da, nguetho gue'ɛ dí 'yɛx ra gɛhɛ, madague'be da thə'ts'e. Ne n'danni n'da ra t'egui din xat'i. Ne m'bejua da mba ma bunt'i gätho.

H). Ra tifo, ra tifoidea, ne mi'da ye pa. Di un'i 'da ye bacteria.

1. Fiebre del tifo. Di un na ra g̃h̃g̃ ʌ yá á yá d̃angu
'b̃a da za n'da ogue yá t'o yá ja'i. Nu yá d̃aja'i dí
mb̃'a hái na ra g̃h̃g̃, p̃e nu yá t'ah̃ni, ja'b̃a i 'yotho.

'B̃ap̃ dá fadi:

-Ní mb̃a a ra nduse ngue di fet'i

ts'edi ra w̃ỹ b̃a ja rá d̃g̃

ra pa

din sodi, ñe h̃amb ra w̃fo ñe ra w̃x̃tha

-'B̃a bi tho i cut'a pa:

i ndants' yá ngoní x̃an thants'i b̃a rá foho

ja'b̃a hehe, p̃e hin'yá rá jets'i, ñe zi ts'atho ra

ji sogui

ja'b̃a din gat'i ts'w̃ ñe dim pumb̃eni ts'w̃ nangue ra

pa, hingui nde da nu n'da, ja'b̃a din cus

ja'b̃a gogu

ja'b̃a ja ra nguts'i

'B̃ap̃ dá t'oth̃e:

a.) Da zi ra cloranfénicol. Ja'b̃a ñe'a ra tetraci-
clina ñe ra terramicina dí ỹani.

b.) Da zi yá cafiaspirina ogue Mejoral ogue veganin.

c.) Da zi x̃an ngu yá dehe, ñe yá t'xi m'ba'ts'i, ñe
ỹan gui, ñe ra leche.

d.) Nu'b̃a bi ỹan ra pa, da zi yá vitaminas.

2. Fiebre tífoidea. Di un na ra g̃h̃g̃ 'da yá bacteria
i o ỹan ts'ihme gue'b̃a 'yo b̃a yá gũn'ũg̃ ñe yá sixfani.
Ñe i o yá dehe 'b̃a hingan th̃e'ts'e. Nu'b̃a hin din

'yøthe, mbə n'dazna dá hyəmb na ra gəhə, ne ja'bə dí du
n'da na, o ja'bə din oqui rá xəfo.

'Bəpə dá fədi:

-Ní mbə a ra wya ngue nts'edi, ne ra nduse
ra wə'yəi ne ra yəgui, ne wətha
ra 'yonthehe

ja'bə ra nguts'i

'dahmits'ə hux ra pa gətho n'da semana
pə nu rá ji hingui ti'a səgui

-'Bə bi tho a n'da semana

da ndants' yə ngoní xən thents'i bə rá foho o rá
tɪyə

hin da cən'a ra pa, ts'edi din xənthe

din hoh ra nguts'i, ne da mbə'a ra onthi, i nden
i ts'ə rá foho,

im bəni, xən c'axt'i rá 'bi, oque xən c'ammi, ne
əna ra t'xi m'ba'ts'i

ja'bə da bən ra ji rá xiyu

din gət'i ts'ə ne ndet'əhə, ne dim pumbəni ts'ə

'Bəpə din dəqui

a.) I ja n'da ra vacuna ngue dí m fec'a n'da 'bə hin
ní zədi.

b.) Hin din jəp yə zu'uə da dərpə nín ts'ihmə n'da.

c.) Da hyə'ts' ra dehe da zi n'da.

'Bəpə dá t'øthe:

a.) Da zi ra cloranfénicol, yə cafiaspirina, yə
mejoral oque yə vegenín.

b.) Jats'edi tho da 'ye'ts'a nan zi'a xam me o xan
 ɛdi gätho 'bɛ hɛmb na ra gɛhɛ. Ne i jatho din sihme
 xan ho, pe hant'a xɛ tudi. Ne da zi xan ngu yɛ
 dehe gätho bɛ i jap ra pa.

c.) Nu'bɛ hin din 'yɛthe, ne hin din jamansu 'bɛ'a
 si, xɛhha thohe din oqui ts'ɛ yɛ xɛfo.

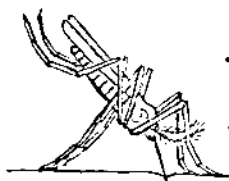
I). Ra huɛqui ngue paludismo. Da hyɛmp'a n'da ra jɛ'i
 'bɛ bi za ɛ 'da yɛ mboreza ngue anófeles. Pe hɛn'bɛ ra
 anófeles xan zip rá ji n'da ra jɛ'i ngue i hɛmb ra huɛqui.
 Ne da 'ueh mahɛn'a ra anófeles, ne nu'bɛ xɛ man'da ra
 jɛ'i da za, ne'a da hyɛmb ra huɛqui. Nguetho da zopa bɛ
 ran ɛ bá hɛ 'bɛ min sate mam'bet'o.

-Pe nuya nu ra ts'at'abi i penh yɛ xispa 'yɛthi ngue dí du
 yɛ mboreza, ngue ndepe hin da zɛh ra huɛqui yɛ jɛ'i.

-Ne yoho yɛ huɛqui 'dahma 'dan'yo i ja, ra huɛqui thohe ne
 ran date huɛqui.

1. Ra huɛqui thohe.

'Bɛpɛ dá fadi:

anófeles

-Ní mbɛ'a ra uyɛ, ne ɛxthɛ, ne ɛgua, ngue rá xɛthagua,

-mbabɛ ra nduse buya, ngue n'da ora dí fat'i, ne xɛɛ

ja'bɛ din sodi

ja'bɛ ja ra pa ngue 40 grados, madague'bɛ ran duse i

sá

xan ɛ rá cɛhɛhyo ngue rá bazo

culex ngue
hin di un
ra huɛqui

-Nu'bɛ bi thoh ra nduse, xɛ pa rá jɛ'i, ngue gätho hyu

ora o cut'a ora din ja ra pa

din tin rá corazón

εmme di 'yani, nɔue ra ʉc'yɛi, nts'edi ra ʉya, ja'bu
din gat'i ts'ʉ

εmme din tuthe

-Nu'bu bi thoh ra pa, εmme din x̄nthe ne din ɛhɛ

-Nu'bu hin din 'yotho, x̄o da mb̄adi mah̄on'a

'Bεpɛ dá t'otho:

a.) Aralen, pague 'det'a 'yɛth̄i da zi.

b.) Cafiaspirina o meɔoral o veganin dí cɛn'i ts'ʉ
ra pa.

c.) Nu'bu din sodi, da zi ra bicarbonato de sodio.

d.) Nu'bu bin gat'i ts'ʉ, dí m fec ra vitamina B1 o
tiamina.

e.) Hont'ʉ yɛ dehe da zi ḡatho bu nan ja ran ʉ.

f.) Da zi ra sulfato ferroso 'bu bi yani, dí yan ran
b̄oca.

-Pe nu'bu x̄e hȳmb ra hūɔui n'dand̄i, ne nu'bu hingan
ya'a bi zi ra aralen, da ɔopɛ mbo rá ji a ra ɔɛhɛ. Ne
hont'a ɔo má pa da mb̄ants'i mah̄on'a, ɔue'bu bi z̄uh ra
'ye, o x̄e se, o ɔue'bu εmme bi ȳh rá ja'i, o bin ʉnbi,
o ɔue'bu bi z̄uh man'da ran ʉ, o ɔue'bu bin 'buh rá
'uere n'da ra x̄isu.

-Ne nu'bu bi mb̄ants' ra hūɔui, man'da x̄n h̄ɛi da f̄adi
'be'a n̄in ʉ i h̄ɛmbi. Nguetho ja'bu ɛna ra pulmonía,
oɔue ra ʉhyo n̄ue apendicitis o hepatitis, oɔue ran ʉ
nangué n̄in ts'ʉ'bi n'da, oɔue nts'edi ra ʉfo, oɔue
ɛna ɔue'bu ra th̄angambani, o ja'bu ʉx̄tha thoho ne ʉgua

ne wya, gue'bu bi mbants' mahon'a ra huq̄ui.

-Pa n'cat'a ra aralén gue dí yan'a. Ne'a ra sulfato
ferroso da zi m'bejua.

2. Ran date huq̄ui, ngue da zä dí du n'da a.

'Bep̄ dá fadi:

anófeles

ts'edi ra pa, ne hin da gan'a n'dihi, ne tut̄ho ra
nāuse in 'youi

ja'bu h̄mb ra wfo ngue nts'edi, ne din sodi, ne dim
boni

ja'bu ra ji piq̄ui o sogui

ja'bu din gat'i, o dim pumb̄ni tho ne hingui sä da
nuhu

ja'bu di 'yoc' rá 'yuga o di 'yoc' mi'da yá x̄q̄ui rá
j̄q̄'i

nts'edi ra wya

ja'bu hin'ya ra pa, ne di sehtho rá j̄q̄'i, ngue ra
sex̄ändehe

ja'bu di c'axt'a rá xifani

ja'bu xun w rá ya

'Dat'a dá t'ethe, tengutho 'bu ra huq̄ui thoho.

3. Ne nu'bu xun nau ya zana da hȳmb na ran date huq̄ui
n'da ra j̄q̄'i, ja'bu dim pä'i ts'w 'be'a et'e, ngue ra

fièvre hemoglobinuria:

dim pot̄hi rán ts'w'bi, o dim 'botheni tho

di c'axt'a yá dä, ne rá xifani

din ja ran ḡuts'i

ts'edi di fet'i

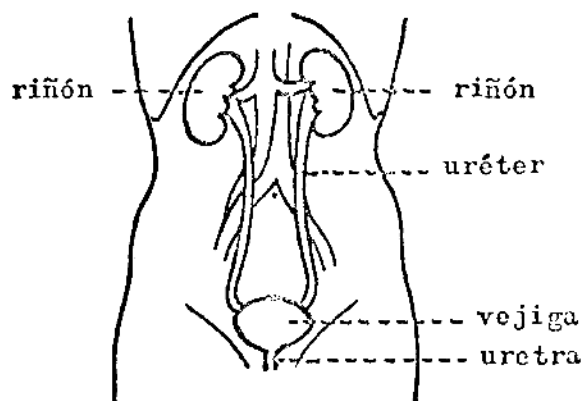
di ts'eh ra pa 'bu rá mbudi, ne tutho ra pa buya

ts'edi xun w rá ya, ne rá xutha, ne rá foho, ne rá ya
ja'bu din sodi

'Bepw dá t'ethe:

- a.) 'Bex da 'yoi, da 'bentho, xingui ts'u da ndangui.
- b.) ξmme xw ngu ra dehe din t'unni, ne ye guindät'ä, ne ra leche ne mi'da ye dehe, gätho mapa'mi, ne 'dahmits'u da zi, ngue di japi dim pits'u xun ho.
- c.) N'da t'ant'ä'ts'i ra bicarbonato gätho goho ora.
- d.) Ye 'bø't'e ξmme xw pa da mba njapi rá foho.
- e.) Aralen psue 'det'a 'yæthi da zi.
- f.) Vitamina B1 o tiamina 'bu bin gæt'i o bim pumbæni.
- g.) Sulfato ferroso 'bu ya bi yæni, ne ye levadura, ne yw feque ra hígado ne ye vitaminas.

J). Ran w nancue nín ts'u'bi n'da, ngue infección del sistema urinario. Nu'a gätho hapw i nex nín ts'u'bi mbo

ní ja'i n'da, i t'ɛmbi sistema urinario, din thehe ye
riñones, ne ye uréter, ne ra vejiga, ne ra uretra. Dami
 nu be ja ra pøte. Ja'be xan u be.

'Bepu dá fadi:

Xan huixni 'be bim pits'u, ne xan u
 ja'be ts'edi ra pa n'youi ra nduse
 ja'be ɛmme xäthe
 ja ra uxtha be ja n'da ra riñón o gätho yoho u, ja'be
 nepu ja rá gärfoho xan u, be ja ra vejiga
 xan ngu ye nidi dim pits'u, pe ts'uthe rán ts'u'bi
 ja'be n'youi ts'u ra ji ne ra mbo a rán ts'u'bi
 ja'be hemb ra wabi, ja'be din sodi

'Bepu dá t'øthe:

- a.) ɛmme xä ngu ra dehe da zi, yo litro made o hyu litro
 n'dapa. Nu'a nam boni ra dehe thoho, ne yan gui, ne ye
 refresco.
- b.) Da zi ra bicarbonato de sodio ne ra citrato de sodio,
 yo gramo made gätho 'be yo ora.
- c.) 'Det'a pa da zi ra Gantrisin o Sulfadiazina oque
 tetraciclina, oque ácido nalidíxico (gue'a ra Nevopax o
 wintomylon). Ne dim fec ra estreptomycin 'be ts'edi
 xan u, da mbe u ni'da i mangua. Dim päh ra 'yethi 'be
 yo pa 'be hingui ndani.
- d.) M'bejua da zi ra mandelamina oque furandantin, nque
 'däte pa dán zi.

- e.) Donatal o Nablán o veganín dín hę ran ę.
 f.) Dramamina dín fec 'bę ęmme din sodi.
 g.) Nu'bę pęnts' thofo, xęn ho 'bę da thępa rá pęte
 rá ję'i ngue rayos-X.

K). Ra ęgu, ne ra sendä, ne ra ęre, ne ra ts'afi.

1. Ra ęgu. Nu'bę xęn ę rá zęgu n'da, ja'bę gue yę bęgu di ęnba n'da ngue dim peti, o ja'bę bi yęt'a n'da ra zu'uę rá zęgu. Ne da yęm 'bę da 'ya'mbę yę bęgu ogue ra zu'uę. Pe ęmme gui jamansu ngue hin gui ęnba rá mbongu. Nu'bę hingui sę da 'ya'mi, di xęt' rá gu ra ndumapa dehe ogue ra ęgua oxigenada gętho yę pa, ogue ra colirio de sulfatiazol, o da zę da mba majapi ra cerumenex.

-Ne nu'bę i te ra zu'uę bi yęt'i, gui yot'i ngue ra foco mbo rá zęgu, ne da bęm 'bę bi nu ra sibi.

-Nu'bę pęn ra mbo rá zęgu n'da, ngue ra fęngu, hingui sę gui xit' ra dehe. Pe dęmi un ram feque ngue ra penicilina. Ne nu man'da ra pa bęya 'bę da guęxta'a, dim fec mahęn'a nangue ra penicilina da mbe ra estreptomicina.

2. Ra sendä. Nu'bę xęn theni ní dę n'da, t'ęmbi iritis. Ja'bę i pęn ra dehe, o xęn xęhi, o xęn 'dęni. Jap ra 'yęthi ngue ra colirio de sulfatiezol o ra unęuento de terramicina, o man'da ra unęuento oftálmico.

-Nu'bę i ndeni, ne hingui nęe da yęni, un'na n'da ram feque ngue ra penicilina.

-Ne nu'bę i fędi i ja ęna ra gui, gui jap'a ra unęuento neo-cortef.

3. Ra ure. Nu'a ra ubrera, xan t'axi yé mbonde yé 'uere, ne hingui sä din su. Da mba njapi ra Violeta genciana al 2%, 'bu bin niya.

-Nu'a ra sarro, gue'bu xan etho ní mbonde n'da ra t'ahni. Ja'bu hin ní gua'a i si, oque ra dehe di 'bädi. Da xat' rá nde ra bicarbonato de sodio mauants'i ra dehe, ne da mba njapi ra glicerina mauants'i rán gui ra limón'ixi. Ne da 'yörba ra ts'edi da zi xé ngu ra dehe, ne da t'ini xan ho.

-Nu'a ra estomatitis ngue yé sasi oque yé 'ya guepé ní mbonde n'da. Da mba njapi ra violeta genciana al 2%.

4. Ra ts'afi ne ra uts'i. Nu'bu xan u yé ts'i n'da, da zä da zi ra cafiaspirina o mejoral. Ne nu'bu ts'edi xan u, da zi ra veganin. Ne da zä da jap'a ra esencia de clavo bu ja rá o'ts'i rá ts'i. Pe 'be da gä'a i cä bu ja rá o'ts'i rá ts'i, ne m'bejua baya di nunna n'da ra xequi ra deti, da det' ra 'yæthi, da gärba rá ts'i baya.

-Pe nu'bu i nden rá hmi nangué ra ts'afi, din jap'a n'da ra mfeque ngue ra penicilina, oque da zi ra tetraciclina.

-Pe nu'bu xé ngu bi 'ya rá ts'i, ja gue'bu da 'yöcpa rá ts'i, ja äa yam baya.

L). 'E+ xan u ve xisu.

1. 'E+ ha'uere n'da ra xisu, jatho din sihæ xan ho, nguetho di hocpa rá jä'i ra 'uere a i si rá mbe. Ne da

zi 'be'a gätho nín düt'ä i ja, nguetho in 'youi yə
vitamina ə. Ne nu'ə yoŋo yə minerales, ra hierro ne ra
calcio, əmne mahyoni da zi. Nguetho da mba njæpi ra
 calcio bə jə yé ts'i ne yé do'yo ə ra xisu, ngue di hocpa
 rá ja'i ra 'uere, gue'bə hin da zi ra calcio ra xisu.
 Ne da 'ya yé ts'i.

-Nu ra hierro di nequi bə ja yə c'ani ne yə do'ni ne ra
 nge. Nu ra calcio di nequi bə ja ra leche ne ra gəxu.
 Ne nde'bə hin da mbe't'e xən ho rán suni, janangue'a din
 'youi ra calcio a rá hme bəya, ngue'a ra calcio a ra
 nani.

-Ne hin da zi ra häi, ne da zi ra 'yəthi ní du yə zu'uə
 o ní xəfo n'da.

-Ne xən ho 'bə da zi ya yə 'yəthi.

Sulfato ferroso, ngue ra hierro a

Levadura, ngue ra vitamina B a

Calfosfan-V ngue ra calcio a

Ne dím feque ra extracto de hígado

2. 'Bə bim 'bəh ra 'uere. Nu'bə bi mbədi xən ə ra
 xisu, ngue nde dím 'bəh rá 'uere, da zi ra veganin dán
 säya a nán 'doni. Ne da zi ra Synkavit o man'da ra
 vitamina K dán säya ts'ə ra ji.

-Nu'bə ya bim 'bəh ra 'uere, da zä da zi ra synkavit,
 ne ra veganin mahən'a. Ne da zi ra levadura ngue dí
 mbo rá xi'ba xən ho, ne da zi ra sulfato ferroso ngue
 dí mbo rá ji mahən'a.

-Ne nu'bə hingui nde din säya ra ji, da zi ra ergotrate.

Pe gue'bu xtín hogui xən ho a ra hyənni, da zä da zi buya. (Dami nu bu 6d, nguəpə i ma "Ki'da yə 'yəthi.")

3. 'Bə bi mbo bu bi nex ra 'uəre. Nu'bu ya bim 'buh ra 'uəre, ne m'bejua ts'u i ja ra pa, ne ɣmme xən xə ra dehe i pəmbə xən 'buh ra 'uəre, i ja ra infección. Din t'un ram feque ra penicilina, yoto pa dām feque. Ne da zi ra sulfato ferroso ne ra levadura.

4. Ra mbäji. Da zi ra cuerpo amarillo, oque gue'a dīm feque. Oque ra lilutin o ra metrigén dīm feque. Pe nu'bu man'dazna o man yozna dīm 'buh ra 'uəre, hin da ndənya yə 'yəthi 'bu.

5. N'dan'yo yə mbo bu hapə i nex yə 'uəre. I ja mi'da yə mbo ne hinga gue'u yə 'uəre dī japi da mbo. Nu'a n'da ɣmbi ra monilia, ne nu'a man'da ɣmbi ra tricomona. Ne'u yan 'yohə da zä da hyəmb ya.

'Bəpə dá fadi nda'a ní mbo:

Monilia

xən t'axi ra mbo
ne ɣmme xən me, ɣna ra
gəxu
ja'bu həmb ra xisu 'bu
in hə'uəre

Tricomona

xən c'ammi ra mbo
ne i fegui
ne ɣna ra 'bäxi

 -Ne xə i ja man'da ɣmbi ra gonorrea, nguə xən c'ext'i ra mbo.

'Bəpə dá t'əthe:

a. Nu'bu ra monilia, din t'un ra nystatin o micos-tatin.

b) Nu'ba ra Tricomona, din t'un ra Flagyl. Ne i jathe 'darba din t'unnui rán de 'ba din t'un ra xisu.

c) Nu'ba ra gonorrea, din fec ra penicilina, o da zi ra sulfadiazina, o ra tetraciclina. Cw't'a pa din 'yethe ne 'darba dá t'othe rá xisu n'da ran 'yoh.

M). Yə se't'i ne yən əmbi ne yən zə.

1. Yə se't'i ne yən əmbi. Nu'ba ja bin ja, ne hingui ts'o, ne hingui ndoho, jap ra mertiolate ogue ra anticocus. Ne cuarpa ba n'da ram 'bant'i ngue ra curita. -Nu'ba xən ts'o o gue'ba ja ra mbo, ogue ra t'urga, ne jap ra pa, pe't'e ngue ra agua oxigenada. Nu'ba xə ndoho ra se't'i jap yə tamba. Ne jap ra polvo de sulfatiazol, ogue ra unguento de cloromisan o anticocus.
- Nu'ba ra unguento gui cox'a n'da xsqui ra 'bət'e ɣna ra xit'ə, i t'əmbi gasa. Ne gue'a ra gasa gdi comp' ra se't'i baya. Ne da zä gui pant'i nangue n'da ra 'bət'e xən ho, ne gui cuarba ba ngue ra tela adhesiva, ngue xə po.
- Ne un ram feque ra penicilina, ne yə veganin, ne yə vitamina C.
- Nu'a to bin se't'i, nde'ba din sithe xən ho ne din sihme xən ho yə ngə, yə do'ni, yə ju, gätho, ngue man'da da yən'a n'dihi 'ba.

2. 'Ba pɔn tho ra ji. Nu'ba hin e ngu, da zä gui to'mi nts'edi ba bi ze't'i. Nu'ba ya hingui pɔn ya ji, da zä gui 'yothebi.

-Nu'ba hingui nde din hɛ 'ba gá do'mi, da zä gui tomba rá 'yují. Ne man'da da zä 'ba gui turbi, pɛ nde'ba him má zä gui turbi, gui xo't' 'ba bi tho a n'da zi ora, gui nu 'ba ya i pɔn ya ji o hin'na. Nu'ba hin'na, ya gui xo't' ma zä baya.

-Pɛ nde'ba nte gui çarbi ngue gui çna dín hɛ ra ji, xinga gue ra 'bɔ't'e bin zɔ, xing ra xtɔ, xing rá 'bi ran dani, nguetho in 'youi ya bacteria ɛ ne man'da da 'ya 'ba gui jap'ɛ.

-Ne da zä gui un'na ra vitamina K ngue dín hɛ ra ji.

-Nu'ba rá xiyu i pɔn ya ji, gui bɛndba rá xiyu nubɛ hapɛ i hɛç'a rá do'yo rá xiyu. Nya'a ts'ɛ gui bɛndbi.

88
98
108
3. Ra tétano. Nu'ba ran 'dɔ'mi xɛn boxjua, ogue rán ya ra juai o 'ba'a gá xɛn ts'ɛ bi ɛnbi, ogue ra bɔzna, ne hingui pɔn ra ji xɛn ho, 'bɛxque gui feçue ngue ra penicilina. O guídí japi da tho'a n'da ora, nguetho çmɛ xɛn çuxgui. Ja'ba da zɛh ra tétano, ngue dí du'ɛ xɛ ngu 'ba bi zɛdi.

-Ne 'bɛx dín t'un ram feçue ngue antitoxina tetánica n'dɛhɛma hin da zɛh ra tétano. O nu'ba ya bi zɛdi, guexta'a gui un ra antitoxina tetánica, xɛhɛma tho da yañi.

'Bepu dí fa'a ra tétano:

- Nu'bu rá mbadi, di 'yoc' rá 'yore
hingui sä da du't'i, xingui sä da 'yac rá nde
- M'bejua ts'æ di 'yoc rá 'yuga ne gätho rá ja'i
ts'edi di huq't' rá ja'i
ts'edi din xänthe
hingui sä da gants' rá xhya

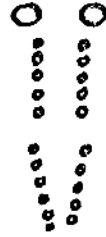
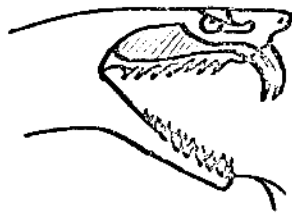
4. Yun zø. Gue'bu bin zø ra sibi oque ra pathe,
nu'bu ts'ætho, japi zi ts'æ ran daga o ra unguento,
hont'a go nin daga o ní unguento.

- Nu'bu xän ngu, ne ja bin ja, 'bexque da gät' ra sæthe,
ne n'da ora o nyo ora da 'yo mbo ra sæthe. O nu'bu
hing rá 'ye o rá gua ngue bin zø, jap'a n'da ra 'bø't'e
xän c'a, ne gui huqpa ran dahi di segi. Masgue hin te
man'da da mba majapi ran zø.
- Nu'bu máhæ'bu bin ja, o mánde, ne xän ts'o, pe't'e con
ra xabu, ne pung ra dehe an thø'ts'e. Ne jap ra
ungüento anticocus o picrato de butesin.
- Nu'bu maya'bu, ne bi mbo, 'yøthebi tengu 'bu ra sæ't'i.
- Ne nu'bu bin zø n'da, i jatho da zi xæ ngu ra dehe, ne
man'da 'bu i tupæ ja ran zø. Ne da jap ra u rá tuhæ.
Ne din sihæ xän ho ra ngø, yu do'ni, yu ja, ra leche,
yu ixi ne mi'da yan dät'ä, ngue gue'a dí hoqui mahøn'a
hapæ bin ts'on rá ngø.
- Ne da zi yu vitamina C, E, ne B, ne ra levadura, ne ra
sulfato ferroso, ne dí m fec ra hígado.

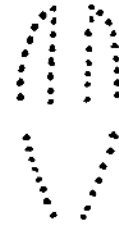
N). Ra sac'ɣyɣ.

'Bəpɔ dá fə'bu ran ɖate c'ɣyɣ o hin'na:

Nu'bu hinga gue'a ran ɖate c'ɣyɣ, i xəcthoho, pɛ hingui di nequi bu fox yé ts'i. Pɛ nu'bu gue'a ran ɖate a ra c'ɣyɣ, di nequi 'bu n'da o yoho bu i fox yé ts'i. Dami nu ra pɛte ua.

ran ɖate

hin ran ɖate

'Bəpɔ dá t'ɔthe 'bu ran ɖate a ra c'ɣyɣ:

- a.) Nu'a ra hyɛnni hin di 'yɛni, pɛgue da hyutho o da 'yoi hapɔ bi ts'a, o da thuts'i. Nguetho nu'bu di 'yɛni, di 'yon rá cue ra c'ɣyɣ gátho rá jɛ'i, ne dí du'a bɛya. Da ză da thuxpɔ ja n'da ra mbɛthe.
- b.) 'Bexɕue da găt'a n'dihi ra sɛthe a ra xɛqui bi ts'a.
- c.) Da du't'i ngăts'i ts'ɛ bu bi ts'a, pɛ hin din du. Ne hin da bonga made ora dí du't'i, ne'a na jox'i ts'ɛ.
- d.) 'Bexɕue da hyex ra xi'yo ra hyɛnni dí pat' rá jɛ'i.
- e.) 'Bexɕue dim feɕue ngue ra anticrotálico ogue ra sulfato de magnesio (sal inglesa). Dim feɕue mahən'a 'bu him bi ndeni, 'bu bi tho'a n'da ora. Ne nu'bu hingui ndeni yondɪ, xɔ dim fec'a ná hyundɪ bɛya.
- f.) Nu'bu gá căt' ra sɛthe a ra xɛqui bi ts'a, ne

bi dɛ'mi bi sɛgui, da xorba ra 'bɛ't'e an thu't'i.

g.) Ne da 'yotho mbo ra sɛthe a ra xɛqui bi ts'a, ja gue'be bin sɛya ran ɛ ne ra ndeni, masgue mbe yo ora. Gui hyɛpɛ ja ra sɛthe bɛya. Nu'be da dɛ'mi din ɛ mahɛn'a, cɛt' ra sɛthe mahɛn'a.

h.) Nu'be him bi numanho rɛ jɛ'i a ram feque, ne bi bɛx yɛ sɛsi, gui un ra benadryl.

i.) Nu'be bi bɛn ra ji, un ra vitamina k, ne ram feque ra gluconato de calcio.

j.) Nu'be ya bi thoh yɛ ora ogue yɛ pa 'be bi si'i gui 'yɛthebi, da zɛ gui un ra gotas africanas.

k.) I jatho da zi xɛ ngu ra dehe, ne din sihma xɛn ho gɛtho be dɛn yɛni.

o). Ran gɛt'a fo'yo. 'Bɛx da mbe't'e hapɛ bi za, ne da jap ra mertiolate. Ne da dɛ'mi 'be da bɛ 'be ran gɛt'i a ra fo'yo bi za.

'Bɛpɛ dɛ fɛ'be i jɛt'a ra fo'yo:

Nu'be bi za n'da ra jɛ'i ogue bi za rɛ mifo'youi, i jatho da dɛt'i 'dɛ'ma cɛt'a pa. Ne nu'be i jɛt'a ra fo'yo, 'dɛ'macɛt'a pa be dɛn du. Pe nu'be hin nɛ du 'be bi gua'a 'dɛ'ma cɛt'a pa, ya hingui jɛt'be. Da zɛ da mba nso't'i. Ne nu'a ra jɛ'i ngu bi za na ra fo'yo, hin dim feque.

'Bɛpɛ dɛ t'ɛthe:

Ne nu'a ra jɛ'i gue bi za ran gɛt'a fo'yo, hingui sɛ, ja gue'be bi tho'i 'dɛte ma 'dato pa, ja da hyɛ 'be ya din hyɛnni. Pe hin da dɛ'mi ja gue'be

bin hyɛnni, nguetho nu'be bin hyɛn'na ra ja'i, ya hin'ya 'be'a dí yam baya, ne guehna da du. Pe nu'a ra pa bi du ra fo'yo, 'bex da mba be ja ran t'othobate nangue ra Salubridad, ngue da mba ma feque. Ne 'da'ma goho pa dim feque, n'dapa ngu n'dapa.

P). Ya sasi ne ya thi.

1. Ya sasi i ja ya ya ya t'ehni. Nu'be i ja ya si'ya u ya sasi, gui xihmba ya mbe ya t'ehni da mberba ya ya con ra xabu, ne da 'yecpe con ran t'equé dí 'ucpa ya si'ya. Gui un ra unguento de anticocus ngue da jap 'be bi jua'a m'be't'e, yondi n'dapa. Ogue ra violeta genciana da za da mba majapi.

2. Ya sasi be mbo ya zaru. Thuopi ts'u ngue ra agua oxigenada, ne jap ra mertiolate ne ra polvo de sulfatiazol, ogue ra violeta genciana da za da mba ma japi.

3. Ya thi. Gue'be i ja ra'ndeni n'da hanbe go hape, ne i ja ra nde, ne ja ra mbo be mbo, di un'i 'da ya bacteria u.

-Nu'be hingui nde da fogue, jap ra iodex.

-Nu'be xe ndoho ne eme di uni, da za gui un ram feque ngue ra penicilina mauants'i ra estreptomocina, n'da pa ngu n'dapa dim feque, ja gue'be bi yani.

-Nu'be bi fogue ne i pan ra mbo, da za gui 'yethebi tengu tho n'da ra se't'i.

-Ne da zi ya levadura 'be zai hamb ya thi.

4. Pe ja'be i nden ra ja'i n'da ngue tengu'be ya thi,

pe hin'ya yá nde, ne gue'w di un ya amiba w. Ne nu'bu gue'a i hambi, da zä da zi a ní yan ya amiba, ne ra Aralen din 'youi a man'da ra 'yæthi.

5. Ya dunts'i. I ja bu ja ma hmiha 'bu dadí 'behmbu ya vitaminas bu ja zan ts'ihmeha. Ga siha ya vitaminas ne ya c'ani, ne yan dät'ä, ne ya nge, ne ya do'ni.

6. Ra erisipela. Xa ndeni ne xan thani n'da xæqui ma jå'ihæ. Din t'un ra tetraciclina, yan feque ogue ya cápsulas.

Q). Mi'da ya gæhæ ngue 'dahma 'dan'yo.

1. Ra sibehäi ngue pie de atleta. Di un'a n'da ra mboxjua 'bu bi yar bu ja rá xifani ma guahæ o ma 'yshæ, o mi'da ya xæqui ma jå'ihæ. Da mba ma 'yorbi rá gua, ne di 'uecpa ya xæxifani. Da gohi xtán 'yoni rá gua gætho ná yäni. Ne da mba majapi ra unguento ngue desenex ogue ting, ogue man'da ra 'yæthi in 'youi ra azufre ne ra ácido salicílico.

2. Nu'bu pæn ra ji rá xiyu n'da, 'bu hæmb ra huæqui, ogue ra pasási, o thehe, o c'æthehe, o fiebre tifoidæ, o fiebre del tifo. Ne ja'bu i o ya t'æzu'uæ rá foho, janangue'a pæn ya ji rá xiyu.

-Mi't' ni xiyu ngue nts'ædi ts'æ, guepæ hæc ni do'yo maxæts'e ni xiyu, ne nya'a ts'æ, ngue dín säya ra ji. Ne jap ran feque ra vitamina K. Ne da zi ra sulfato ferroso, ne ra vitamina C. Ne dím fec ra hígado.

3. Ra ndeni. Xæ ngu 'ba'a gætho dí un ya ndeni.

a.) Ja'ba da nden'a n'da 'ba hɛmb ɛ 'da yɛ mbasɛ.
Ne nu'ba bi thop yɛ mbasɛ ne da zi'a dɪ mbo rá jí,
gue'a dɪ yɔh ra ndeni.

b.) Ja'ba i nden'a n'da nguetho i bɛca. Jatho 'ba
da fɛdi 'be'a bi bɛcabi, ne di 'berba ɛ, oɟue yɛ
amiba, oɟue ra huɔqui, oɟue yɛ mbasɛ o mi'da yɛ
t'ɛzu'uɛ. Ne 'ba da thop yɛ zu'uɛ ra hyɛnni, oɟue
di hocpa rá gɛhɛ. Ne di un ra sulfato ferroso, ne
levadura, ne yɛ vitaminas. Ne da t'ini xɛn ho.

c.) Ja'ba da nden'a n'da 'ba hɛmb ran ɛ ba ja rán
ts'ɛ'bi. Dami nu ba ra xɛqui J .

d.) Ja'ba da nden rá gɛhɛ gua o gátho rá ja'i n'da
ra dɛc'yɛi 'ba bi 'bah rá ts'edi rá corazón. Hin'yɛ
ra 'yɛthɪ ngue ɛ rán thsui a. Pa nde'ba dɪn hɛ rá
'bɛfi, ne hin da zi ra u, ne hin ɛ ngu ra dehe da
zi. Ne da zɛpi da zi ra neodiuɛn.

4. Ra Kuaxiokor. N'da ra gɛhɛ i hɛmb yɛ t'ɛhni him mi
sɛ, ne gue'ba hin ní gua'a ra protefina ba ja yɛn
ts'ihmɛ. I nden yɛ gua, ne ɛmɛ bɛca, ne xɛ ndoho yɛ
foho. Ja'ba im beni, ja'ba di pɛh rá cɛhɛ yɛ xtɛ, di
thents'i.

-Din t'unni gátho yɛn ts'ihmɛ gue in 'yɔui ra protefina,
ngue ra leche, ra ngɔ, yɛ do'ni, ra gɛxu, ra guijɛ, ra
thɔxe, ra jɛmhái njɛnmi, yɛ hmudɛ yɛ dɛnujɛ. Ne dɪn
t'un yɛ gotas vitamínicas.

5. Ram bæca. I yoho 'be'a di bæcabi n'da, gue'be din
 hyenni n'da, ne'be hinga gätho in 'yohë nïn ts'ihme n'da
 a i hon ní ja'i n'da. Nu'be hëmb yë zu'uë o rá xëfo n'da,
 gue'ë i sip rá ji ne'a 'be'a gätho i si 'be i sihme
 n'da, janangue'a di un ram bæca. Ne nu'a man'da ët'ë
 yë uncinarias xinda gue'ë mi'da yë zu'uë.

'Bëpë dá fadi:

wyë, cá rá yë

i sä ra se

di hi rá gu

xam pothi be i hëti o ñna gue'be yë tani thopë

di 'beh ra ts'edi rá ja'i, hin e sä dim pëfi o ðin

'yo ngue ëmme tih rá xëhyë, ja ra wë'yëi

i yëgui, i ðanhyëi, ndet'ëhë pë ja'be hingui sä ðin

ëhë, in cus

bi t'axca rá hmi ne yë mbomba'yë

ja'be po ra ji rá dä

ja'be hingui ndehme, o ja'be ëmme ndehme

ra onthi, wëfo, ra nguts'i, ram bëni, ra sodi

ja'be xam wë rá jani, rá nde o rá 'yuga

hinga gätho yë zëna in ja tengu ët' yë xisu, o

ja'be xë ngu ët'e tengu 'be ra mbäji

ja'be ja ts'ë ra pa

ja'be i nden rá bazo ne rá ya

i tãh rá xtë, i uah yë xixähë

di ts'on rá xifani

i 'ya yë gua

'Bəpə dá t'əthe:

- 1.) Gue'bə i həmb'a n'da ra gəhə, da t'əthe ra gəhə dí yəni. O gue'bə 'bəh yá zu'uə, da thop yá zu'uə.
- 2.) Da zi yə 'yəthi dí yən ram bəca, yə vitaminas, ra levadura, ra sulfato ferroso; ne dim feque yə Complejo Vitamínico B ne ra hígado.
- 3.) Din sihme xən ho. (Dami nu bə VIII, Yən ts'ihmə.) Ne man'da mahyoni ə 'da yən ts'ihmə ngue in 'yohə yə vitamina ne ra proteína, ne yə minerales.

VIII Yən ts'ihmə

ngue yə vitaminas, yə minerales, yə carbohidratos, yə proteínas, ne yə grasas.

1. Gətho 'bə'a i te bə ja ra hāi, ne gətho 'bə'a i 'yo ua ja ra hāi in 'yohə yə vitaminas, ne yə minerales, ne yə carbohidratos, yə grasa, ne yə proteínas.

2. Ne nu'bə dí sihə ra hme o hont'a go dí sihə, o dí sahə yə c'ani ne ra ngo, o gue ran dāt'ä, pə dí sihə ra vitaminas, ra minerales, ra carbohidratos, ra grasas, ne ra proteínas bəya. Ne nuya i thopə ja ma jihə ne gətho ma jə'ihə bəya. Ne n'da ngu n'da ran ts'ihmə 'dahma 'dan'yo in 'youi yə vitaminas ne yə minerales.

-Ne n'da ngu n'da ra vitamina ne ra mineral 'da'an 'danni ní mba bə ja ma jə'ihə, ne gue'a di un rá ts'ədi n'da bəya.

-Ne janangue'a jats'ədi tho ngue 'dahma 'dan'yo ga sihə.

3. Nu ra vitaminas ne ra minerales idi 'dajə ra ts'edi. ngue da zä dam pehmbə, ne gue'a di zəh yə t'əhni din te, ne idi zəjə 'bə xən əjə, ne idi japi dim pəfi gätho yə xəqui ma jə'ihə.

4. Ne nu'bə dädí 'behmbə nangue ə 'də yə vitaminas o gue'ə mi'da, hinguin te yə jə'i yə t'əhni, xín yə do'yo ne xín yə ts'i, ne xínqui sã din nute xən ho n'da, ne nu'bə di un ra gəhə 'da yə microbio, xən həi bə dán yən'a n'da bəya, ne hinguí həi bə dán yərbə ja rá jə'i n'da ə yə microbios ne da 'yəx'a n'da bəya.

5. Ne nu'ə 'da yə vitaminas ne yə minerales ne'ə mi'da ne nu'bə i ponc'a dí sihə, i pa m'be'ts'i bə mbo ma jə'ihə ne ja gue'bə bí zən ra ora ga homhbə. Fə nu'ə mi'da nu'bə i ponc'a dí sihə hinguí pa m'be'ts'i mbo ma jə'ihə, pəgue i thən'a thi. Janangue'a i jatho dan sihməhə xən ho gätho yə pa n'dahma dí gua'ə 'da yə vitaminas ne'ə mi'da dí homhbə.

A). Vitaminas

1. Ne nu ra vitamina A, in 'yohə ra leche, yə do'ni, yə huə, ne ran dəgahuə, yə c'ani, yə dəm'bä.

Ne mahyoni:

a.) Da dăqui ɛmbi ran zə ngue həmb yə t'əhni, ne hent'a go má gəhə bəya.

b.) Ne di japi di zac'a n'da ne hin din hyənni.

c.) I di japi di hoc rá dă n'da gue da zä din nute xən ho n'da.

- d.) Ne di ze'a n'da ra t'ahni ngue in te xan ho,
janangue'a da zi ya t'ahni.
- e.) Ne di jap'a n'da hin e da hyemb ra thehe.
- f.) Di hoc yá ja'i ya 'uere 'bu in ha'uere ya xisu,
janangue'a da zi ya xisu 'bu ha ya 'uere.

Ne nu'ba bi 'beh ra vitamina A:

- a.) Hingui sä di zaqui.
- b.) Ne hingui hei da zah ra gheg rá dá.
- c.) Ne i xädä 'bu bin xui.
- d.) Ne i othoho rá xifani rá ngo.
- e.) Ne man'da xan gu ran e in 'youi rá xifani.
- f.) Ne ja'bu hin e sä di xehya n'da.
- g.) Ne xan e rá gu n'da.
- h.) Ne man'da xan gu ran anbi in nu ní foho n'da, ne
- i.) rá xéfo, rá mbot'axatha, ne ja'bu n'youi ra mbo
ogue ra ji rá ts'u'bi n'da.

2. Complejo B. Ní yan ra axtha, agua, e'ye, ne'a i
paha, ne'bu xan gient'i n'da, ne'bu i sä ngue ya bin
dác'ysi n'da.

Ne nu ra vitamina B1 ngue ra Tiamina, in 'yohu gátho ya
cereales, ngue ra detha, trigo, arroz, cebada, avena, ne
ra centeno, gue'bu him bi mba mahoqui bu ja ra fábrica.
Ne in 'yohu ra ja a ra vitamina B1, ne ra jumhái, do'ni,
u'ixi, muza, jopeni, ne ran ngetho, ne ra dche guepu bí
tho'ts'a ra c'ani. - Ne nu'a ra vitamina B1 idiu 'betho
'bu gume i tá xan ho, gue'bu nya'a i tá o gue'bu gume

xən pa ra sibi.

Ne mahyoni:

- a. gue dim pafi xən ho ra carbohidratos
- b. ne idi jap'a n'da dan ndehme xən ho, ne idi hoc'a ran ts'ihme 'ba ya bi zi, ne i sin bu ja rá ngø n'da
- c. ne man'da idi japi din te

Ne nu'bu di 'beh ra vitamina B1:

- a. da hyəmb ra beriberi, ngue ra əfo, ram bəni, dim fət'i, ne i ndeni, ne i ts'a
- b. ne hingui ti'an te yə t'əhni, ne hinguin ndehme
- c. hingui dim pafi xən ho ní xəfo n'da, janangue'a ja ran guts'i
- d. ne ja'bu din gət'i ts'ə

Ne nu ra vitamina B2 ngue ra riboflavina, in 'yohə ra
leche, ra gəxu, yə do'ni, yə c'ani, yən dət'ə zə pə ja
yə za, ne ra ya, ra ngətho, pə hinguin 'youi rán dəga.

Ne mahyoni:

- a. ngue din te xən ho n'da ra t'əhni
- b. ne di hocpi xən ho rá ja'i n'da

Ne nu'bu di 'beh ra vitamina B2:

- a. xən huixni rá xifani
- b. idi nequi xən ho a ran ə i ja bu ja rá də
- c. ne nu'bu i fəh rá xire ne rá ts'ə'de
- d. ne nu'bu i xəh rá xifani n'da bu ja rá xire o rá xiyu ne rá zəgu n'da
- e. ne xən ə rá jəni n'da
- f. ne xən huixni rá də

Ne nu ra vitamina B6 ngue ra piridoxina in 'yohu gätho yu cereales, gue'bu him bi mba mahoqui bu ja yu fábrica, ne ra levadura, ra leche, ra do'ni, ra ngo, ra huq, ra ya.

Ne mahyoni:

- a. ngue hin din su

Ne nu'bu di 'beh ra vitamina B6:

- a. xun huixni rá xifani
 b. xume in su ne idin xombai
 c. ne xume idin xuhnanya ne in cue
 d. ne hingui sä din qhë
 e. ne idin fat' yu t'ehni

3. Ne nu ra vitamina C ngue ra ácido ascórbico, in 'yohu yu ixi, ne yu peni, yu jamuza, mango, yu dem'pä, yu c'ani, yu päxc'ani, ne yan i.

Ne mahyoni ngue:

- a. idi hoqui xun ho yá ts'i yu t'ehni, ne di japi hingui u rá gore
 b. ne idi japi da yan'a n'dihi nán u, ne i tãc ra gqhq
 c. ne idi japi xtan ho ní jã'i n'da

Ne nu'bu di 'beh ra vitamina C:

Hingui hãí da 'ya yá ts'i, ne di uñ yá gore, ne da zah yu gqhq, hont'a go ní gqhq.

4. Ne nu ra vitamina D in 'yohu ra do'ni, ran daga huq, ne'bu zãí da dät ra hyedi ní xifani n'da.

Ne mahyoni:

- a. idi zedi di hoc ní do'yo n'da ne yá ts'i
- b. ne idi jap'a ra calcio ne ra fósforo dim pafi xan ho

Ne nu'bu di 'beh ra vitamina D:

dim mboc rá do'yo n'da ra t'ahni

5. Ne nu ra vitamina E in 'yohu xan ngu man ts'ihmehu, pe man'da in 'yohu ra c'ani xan c'anni 'bu him bi da xan ho, ne ye cereales.

Ne mahyoni:

- a. di japi dim pafi xan ho ma yahu
- b. ne di map rá ji n'da

Ne nu'bu di 'beh ra vitamina E:

- a. di ah rá ya n'da
- b. ne din dehe thoho rá ji n'da, ne da ben tho 'bu bi ze't'i.

B). Minerales.

Mahyoni:

ngue di hoqui gátho ma ngøhu

ne di hoc ma do'yohu

ne di hoc ra dehe in 'yohu ra ngø bu ja ma ja'ihu, janangu'e'a i sä bu di 'yani, ne di gai, ne hingui cuathoho

ne mahyoni di hoc ye nervios, gue idi jap ma ngøhu di 'yani, ne idi jaju ga sähu 'be'a di sähu, ran u o gue'bu xu se o xu pa, o xan ho.

1. Nu'a ra calcio n'dat'a ra nani, n'da ra mineral in

'yohæ ra leche, ra gexu, yæ c'ani, yæ do'ni, yæ jæ, yæ pæxc'ani, yæ ixan'çi, yæ u'ixi ne mi'da yæ ixi.

Ne mahyoni:

- a. nguetho gue'a n'da ní 'yot' ma ngoc'yeihæ, ma do'yohæ, ne ma ts'ihæ
- b. ne idijapi dim pæfi xæn ho ma ngøhæ, ma nervioshæ, ma corazónhæ
- c. ne gue'a ní 'yot' yé jå'i yæ t'æhni, ne'æ yé jå'i yæ 'uere 'bæ hin ním 'bæi. Janangue'a nu yæ t'æt'æhni, i honi xæn ngu ra calcio, ne'æ yæ 'uere, ne'æ yæ xisu 'bæ in hæ't'æhni, ne'bæ di sæt yé 'uere.
- d. ne idi japi di mæp yé ji n'da, ne hinga dehe thoho ní ji n'da

Pe nu'bæ idi 'bæh ra calcio:

- a. idi jap'a n'da dim fæt'i, ne di un ra æfo, ne ra ts'agua
- b. ne da mboc yé do'yo yæ t'æhni

2. Ne nu'a ra fósforo n'da ra mineral in 'yohæ ra leche, ra gexu, ra ngæ, yæ jæ, ra dæthæ, ra trigo.

Ne mahyoni dín te xæn ho rá jå'i n'da.

3. Ne nu'a ra hierro, n'da ra mineral in 'yohæ ra ngondæni,

ne man'da bæ ja rá ya ran dæni, ne yæ cereales 'bæ him mahoqui bæ ja ra fábrica, ne in 'yohæ yæ do'ni, yæ c'ani, yæ u'ixi, yæ jæmhæi, yæn i.

Ne mahyoni di hoc ní ji n'da.

Pe nu'be di 'bsh ra hierro, dim boca n'da ne di 'bsh rá ts'edi.

4. Ne nu'a ra cobre, n'da ra mineral in 'yohu rá ya ran dani ne ya hmudá, ya ju, ya jamháí, ya c'ani.

Ne'a di hoc ní ji n'da.

5. Ne nu'a ra yodo n'da ra mineral in 'yohu ya huq, ya c'ani, ra dathq, ne ra u 'be t'qabi sal yodada.

Ne mahyoni dín te xan ho rá ja'i n'da ne rán 'yomfani n'da.

Pe nu'be idi 'bsh ra yodo:

a. idi jap'a n'da dan nden rá 'yaga

b. idi japi hin e dín te xan ho rán 'yomfani ya ja'i

6. Ne nu'a ra sodio, n'da ra mineral in 'yohu ra u.

Ne nu'be di 'bsh ra sodio, di 'bshrá ts'edi n'da, ne di 'be'a nan hye rá ja'i. Ne nu'be bin sodi ogue bim beni n'da, xan ngu ra sodio bi 'bedi, Janangue'a 'bex da zi ra u mahon'a.

C). Ye carbohidratos, ye proteínas ne ye grasas. Hingui sä gan nuhe ye vitaminas ne ye minerales que in 'yohu nan ts'ihmehu. Pe nu ye carbohidratos, ne ye proteínas, ne ye grasas da zä gan nuhe u. E gue'u man ts'ihmehu u. Nu ra azúcar, xetho ra carbohidrato a, ne'a ra 'bot'afi xan ngu in 'youi a. Nu rán daga ra ts'edi xetho ra grasa a. -Nu'e mi'da yan ts'ihme dín uqanshu u gä mi'da. Nu'a ra ngo mbe xetho ra proteína a pe mauqnts'i ts'u ra grasa ne mi'da. Nu'a ra dathq in 'youi ts'u ra proteína, ne ra

grasa na mi'da, pe man'da xan ngu in 'youi ra carbohidrato.

1. Nu'u ya carbohidratos in 'yoha ra detha, ra trigo, arroz, ra t'afi, ra azúcar, ya dät'ä ca häi, na ra leche.

Ne mahyoni:

- a. di un ra ts'edi ra ja'i, na di pat' rá ja'i, na di japi di 'yani.
- b. na gue'a ní 'yot' ma ja'ihä a
- c. i pes' bə ja ma yahə 'bə i pongui ts'ə a dí sihə, janangue'a i hom 'bə xən zən ra ora da hyom bəya

Ne nu'bə di 'bəh ya carbohidratos, hingui hyə rá ja'i, i boca, na di 'bəh rá ts'edi.

2. Nu'u ya proteínas in 'yoha ra ngo, ya do'ni, ya hua, ra leche, ra gaxu, ya ju, ya jənhäi, jumfo, na ya hmudä, ra thəxe, ya ja'boza, na yé hmudä ya dənuja, na ra dadəmu.

Ne ɛmme mahyoni:

- a. gue'a dán te yé ja'i ya t'əhni
- b. na di hoga ma ja'ihə 'bə dá yəhmbə, di 'dajə ra ts'edi dam pəhmbə.

Pe nu'bə di 'bəh ra proteína:

- a. i dənhyɛi n'da, na ɛmme ndet'əhə, i yəgui na hingui sə dım pəfi xən ho.
- b. da nden yé foho ya t'əhni

c. na nden rá ja'i n'da

d. na hingui h̄ei da z̄eh ram b̄oni na hent'a go má
ḡeh̄e

3. Nu'ə ya grasas in 'yohə ya do'ni, ra leche, ran
d̄əga, nḡots'edi, ḡəxu, yá h̄mud̄ä yan d̄ət'ä, ya th̄əxe,
yá h̄mud̄ä ya d̄ənuja, ra d̄əderu.

Ne mahyoni:

1. di un ra ts'edi ma ja'ih̄ə

2. i f̄äh ma 'yujih̄ə ne ma nervioh̄ə

3. di japi dim p̄əfi x̄ən ho ya vitamina A, D, E, ne K

P̄ə nu'bə di 'b̄eh ra grasa, di b̄əcabi.

Rá 'Befl yu 'Yęthı

Otomí de la Sierra

Publicado por el
Instituto Lingüístico de Verano
en coordinación con la
Secretaría de Educación Pública
a través de la
Dirección General de Educación Extraescolar
en el Medio Indígena
México, D.F.
1973

Q11-97

